

KÖZÉPKORI LELETEK BÁLVÁNYOSVÁRRÓL (BĂILE BALVANYOȘ) ÉS TORJÁRÓL (TURIA, ROMÁNIA)

RÁCZ TIBOR ÁKOS*

A több mint hatvan éve közöletlen ásatások leleteinek közreadásával Erdély délkeleti részének 13–14. századi anyagi kultúrájáról kapunk képet. Ebben az időszakban ezen a területen Bálványosvár jelentős történelmi szereppel bírt.

A háromszéki Bálványosváron Ferenczi Sándor végzett ásatásokat 1942–43-ban. Az ásató nem sokkal ezután eltűnt a II. világháborúban, és a leletanyag, mintegy 550–600 darab középkori kerámiatöredék mindeddig nem került közlésre. Az ásatási dokumentáció ma már nem áll rendelkezésünkre. Székely Zoltán úgy tudta, hogy Ferenczi Sándor feljegyzéseit és a leletanyag egy részét Kolozsvárra szállították.¹ A kerámiaanyagon kívül az ásatásról egy húszoldalas gépelt tudósítás – egy 1942-ben tartott előadás szövege – maradt fenn, valamint két igen rövid ásatási jelentés 1942-ből és a következő évből. A három dokumentumot nemrég közreadták a Székely Nemzeti Múzeum éves kiadványában.²

Az évtizedek óta heverő anyag feldolgozása egyre sürgetőbb és fontosabb feladattá vált, hiszen Erdély délkeleti részének 13–14. századi anyagi kultúrájával kevés publikáció foglalkozik.³

A leletegyüttes jelentőségét növeli, hogy Bálványosvár a jelzett régió egyik legreprezentatívabb történelmi emléke (1. kép).

Bálványosvár a középkori Fehér megye enklávéjában, nemesi birtokon helyezkedett el.⁴ A vár nagy kiterjedésű, építményei viszonylag jól megmaradtak. Továbbá, mivel nem tartozott a Székelyföldre, még ha csak említés szintjén is, de írott forrásokban is megjelenik. A székely közbirtokossággal ellentétben ugyanis a nemesi birtokok földjeiket adományba kapták, adták-vették, cserélték, örökölték stb., a jogi eseményt pedig oklevelekben jegyezték fel. E gyakorlat alól nem volt kivétel a vár birtokosa, az oklevelekben a 14. század elejétől említett Apor család sem.

A kerámiaanyag és az írott források alapján megkísérélhető a vár építésének, használatának időrendi tisztázása. A környék várainak anyagközlésen alapuló keletkezése döntő szerepet játszhat a középkori határvédelmi rendszerek, gyeplők körül kialakult vitában.⁵ A bálványosvári korábbi kormeghatározási kísérletek általában építéstörténelmi fejtegetésekre támaszkodtak,⁶ egyes esetekben a minden tudományos megalapozottságot nélkülöző legendákra. A szűkszavú ásatási jelentések alapján az 1942–43. évi feltárást

* Rácz Tibor Ákos. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, H-2000 Szentendre, Fő tér 6.

¹ SZÉKELY 1976–1977, 54.

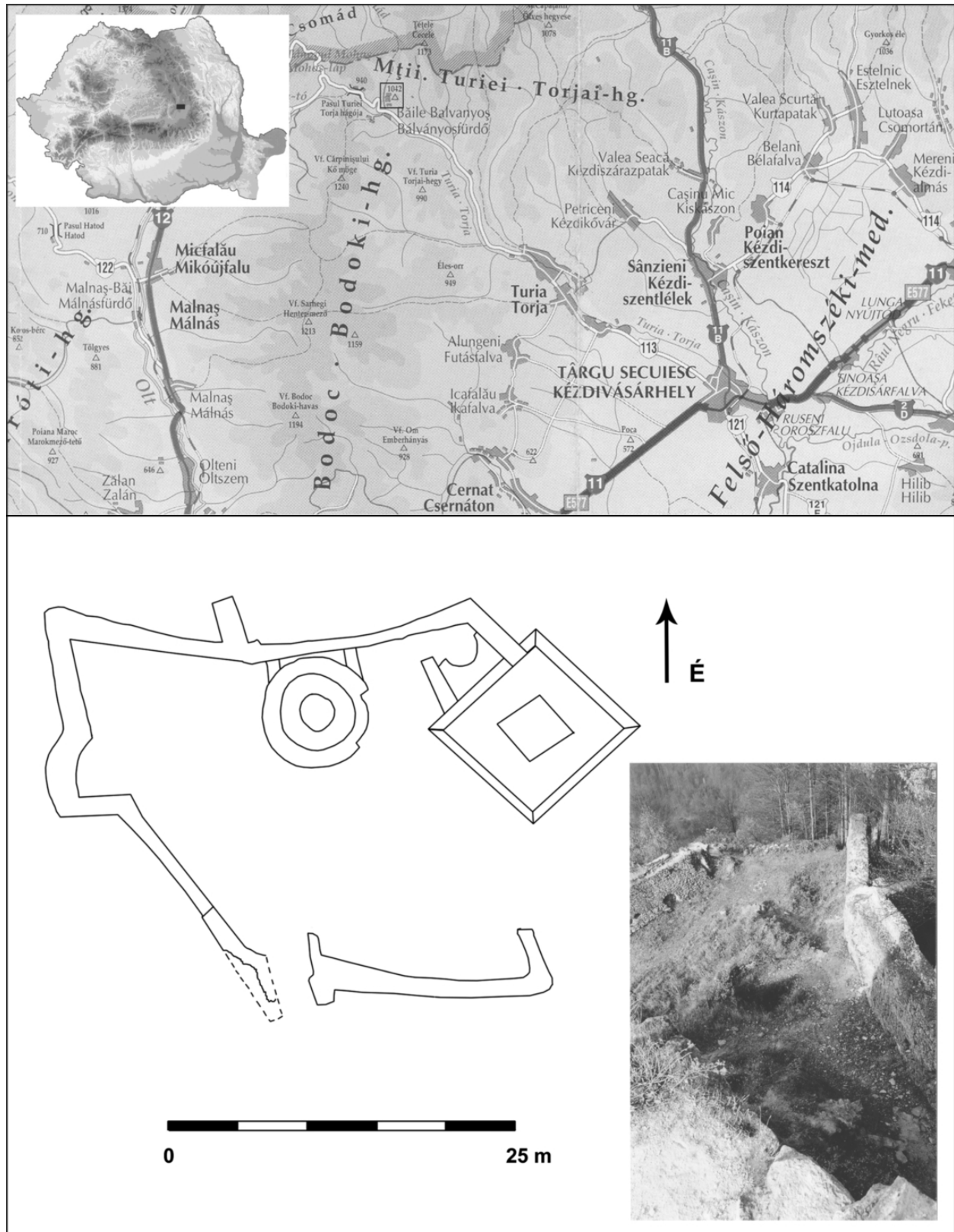
² FERENCZI 1998.

³ A bálványosvári kerámiaanyag feldolgozása 2001 márciusában elkészült szakdolgozatom egyik fejezetét képezte; Rácz Tibor Ákos: A középkori megerendszer két enklávéja Háromszéken. ELTE BTK Régészettudományi Intézet. Itt mondok köszönetet Benkő Eleknek, aki tanácsaival, helyreigazításaival segítette munkámat, Bordi Zsigmondnak, aki az anyagfeldolgozásban gyakorlati segítséget nyújtott, illetve Batizi Zoltánnak, aki az írott források elemzéséhez szolgáltatott hasznos adatokat.

⁴ Fehér megye középkori enklávéinak kérdésköréhez lásd még: RÁCZ 2003.

⁵ BENKŐ 1989; FERENCZI 1991; BENKŐ 1991.

⁶ ORBÁN 1869, 84–91; FERENCZI 1998.

1. kép. Bălványosvár elhelyezkedése, valamint a belső vár vázlatos alaprajza és látképe

Abb. 1. Lage von Bălványosvár, Grundriss-skizze der inneren Burg und Ansicht

is igyekeztem rekonstruálni.⁷ Szükségtelennek tűnt, hogy egy újabb leírást készítsek a várról; előttem már számos kutató elvégezte ezt a feladatot.⁸ Jelen tanulmányt a rajzos táblák mellett adattár egészíti ki a feldolgozott leletek részletes leírásával.

A vár tulajdonosai, az Aporok a közeli Torján laktak. A település, a vár és a család története szorosan összefügg, ezért elengedhetetlen a család korai okleveleinek vizsgálata. Az Aporok középkori udvarháza a mai, reneszánsz elemeket is őrző kúriájuk helyén állhatott. Árpád-kori településnyomok a kúria közvetlen közeléből kerültek elő, konkrétan a középkori udvarházhoz kapcsolódó régészeti emlékeket azonban nem ismerünk.⁹ A torjai telepásatások anyagának feldolgozásával a birtokosok személye révén kapcsolatban álló két lelőhely esetleges viszonyára is fény derülhetne. A Torján feltárt két Árpád-kori ház leletei közül azonban a Székely Nemzeti Múzeumban ma már csak néhány tárgy azonosítható: az állandó kiállításon egy kiegészített fazék és három nyílhegy, a restaurátorműhelyben két vaskulcs, a raktárban pedig néhány kerámiatöredék.¹⁰ A kis mennyiségű torjai anyag nem engedi meg messzemenő következtetések levonását, mindazonáltal az elemzésben felhasználtam ezeket is. Tanulságos lenne ugyanakkor a bálványosvári leleteket kézdivásárhelyiekkel összevetni, az egykori mezőváros területéről azonban egyelőre egyetlen középkori cserepet sem ismerünk.

Az Aporok és a torjai enkláv

Az első tárgyalat oklevél még nem az enkláv területére vonatkozik, azért érdekes mégis, mert Szádeczky Lajos az Aporok őseinek nevét vélte felfedezni benne, bár, mint írja, teljesen tisztázott összefüggés nem mutatható ki az itt szereplő személyek és a torjai Aporok között.¹¹ 1289-ben

Saras fia, László, és fiai, Mihály, László, Imre és Opor eladják Muhi és Sárostelek nevű birtokait. A feltételezéshez az Apor és a Saras nevek szolgáltak alapul, az Aporok Szárazpatak nevű birtokát ugyanis már 1311-ben említik.

A háromszéki Opor és fiai, János és Sándor egy 1307-es oklevélben tűnnek fel. Az elmúlt 18 év megfelelő hosszúságú időszaknak tűnhet egy újabb nemzedék megjelenéséhez. Ekkor vásárolják meg Uduor fia, András és két fia torjai és reketyésvölgyi örökletes birtokát 120 márkáért.¹² 1311-ben Szárazpatak is a birtokukba jut: Olcij fia, Balázs végrendeletében testvérének, Opornak unokáira, tehát János comes fiaira, Istvánra, Miklósrá, Demeterre és Péterre hagyja a birtokot.¹³ Az itt megjelenő Opor azonban semmiképp sem azonos az 1289-es oklevél Oporjával, ugyanis egy 1325. szeptember 16-án kelt oklevélből kiderül, hogy ez utóbbi fiával, Lászlóval és több testvérével együtt birtokot vásárolt a Kükküllő megyei Újlakon.¹⁴ Az 1289-es, valamint az 1307-es és 1311-es oklevelekben leírt családi kapcsolatok azonban már önmagukban is kizárják a rokonságot a két família között. Az 1311-es oklevélből az derül ki, hogy Opor és Balázs testvérek (frater), apjuk pedig Olcij. Ha feltételeznénk a rokonságot, Olcij azonos kellene legyen Saras fia Lászlóval. A háromszéki Apor család írott története tehát az 1307-es oklevéllel indul.

1307-ben Torja és Reketyésvölgy örökletes birtokok, valamint a Ramacha nevű birtokrész tűnnek fel. A megelőző birtokos, Udvar fia, András kezdi székely volt. Ugyancsak székely eredetűnek vallják magukat az Aporok is. Ez arra utal, hogy egyes székely előkelők ekkor már nemesi földeket is megszereztek. Az oklevél szövegében a következő meghatározás szerepel: „quandam terram suam seu possessionem hereditariam Thorya et Reketyasuelge vocatam porcionem Ramacha ipsos contingentem”. A *terra seu possessio* megjelölés az 1260-as éveket követő évszázadban volt használatos, és falutelepülést jelentett. A kettős szóhasználat egy átmeneti időszak terminológiai bizonytalanságára utal.¹⁵ Mindkét kifejezés egyúttal körülhatároltságot és birtokviszonyt is jelöl, tehát földesúri magánbirtokról van szó, amely nem a Székelyföld része. A *terra* elsődlegesen földterületet jelentett, és önmagá-

⁷ Az előadás szövege túlnyomórészt építészeti jelenségekkel foglalkozik, ezért az ásatási helyszínek inkább a jelentésekből derülnek ki. Az előkerült leleteket mindössze néhány szóval említik.

⁸ ORBÁN 1869, 84–91; FERENCZI 1998; SZÉKELY 1976–1977, 55; KISS 1987, 289–291.

⁹ SZÉKELY 1988.

¹⁰ A leltárkönyvek bejegyzései szerint Torján a publikációban bemutatott ásatások mellett további középkori emlékekre kiterjedő kutatások is folytak: ástak az Apor-kertben és a református templom mellett is. Hogy ezekre mikor került sor, nem tudni. A beletárolt tárgyak a leltári számok ismerete ellenére sem kerültek elő. Az ásatásokról dokumentáció nem készült.

¹¹ APOR 1903, XVI. Az oklevelet ugyanő idézi: APOR 1903, 337–338.

¹² Sz. O. III. 6–7.

¹³ Sz. O. I. 33–34.

¹⁴ ANJ. OKL. IX. 411. Ezt megelőzően, 1322-ben Saras fia László fia Mihály sikertelenül próbálta Muhit visszaszerezni Dályai Péter fia Mátyástól. ANJ. OKL. VI. 534.

¹⁵ A *terrát* a 13. század utolsó negyedéig használták „falu” értelemben, ezután jelentését a *possessio* vette át. SZABÓ 1966, 40.

ban nem utalt arra, hogy volt-e rajta település vagy sem. Esetünkben biztosra vehető, hogy a hasonló nevű falu már a vásárlás időpontjában megvolt.¹⁶ Míg Torja falut a középkor folyamán többször említik, Rekettyésvölgy az írott forrásokban többé nem szerepel. Valószínűleg lakatlan terület maradt; már az elnevezése is bokros, bozótos helyet jelöl. A harmadik birtoktest, Ramacha a 17. században hegyoldalon fekvő, erdős rész volt kaszálórétekekkel.¹⁷

A fentiekben utaltam már Olcij fia, Balázs 1311-ben, Ócsán kelt végrendeletére.¹⁸ A Székely Oklevéltár lábjegyzetében a „villa Olcha”-t a Pest megyei Ócsával azonosították, ami azért is valószínű, mert a Margit-szigeti apácáknak a közelben voltak birtokaik, és Balázs egyes javait ezekre hagyományozta, valamint saját testét is a szigeten kívánta elhelyeztetni.¹⁹ A végrendeletben a Szent Szűz egyházára hagyott javak közt említene egy lovat, egy ezüsterleget és egy ezüstövet is: „unum equum, unum scipum argenteum, et unum cingulum argenteum”. Ez a székelyföldi forrásokban az anyagi kultúrával kapcsolatos ritka utalások egyike. További egyházakat Balázs további lovakkal gazdagított. Györffy György szerint a végrendelet a székelyek lótartásának emlékét őrzi.²⁰ Utalt rá, hogy a lóval való temetkezés ősi szokásának továbbélését jelenti, ha a végrendelkezők lovukat az egyházakra hagyják. A kézdi eredetet jelölő „Blasius filius Olcij de Kizdy” név a család székely voltára utalhat. A Kizdi név az Aporok egyik ágának családneveként fordul elő a 14–16. században.²¹

Az Aporok másik törzsbirtoka, Szárazpatak 1311-ben tűnik fel először. Mind Szárazpatak, mind Torja már jóval első említésük előtt biztosan léteztek. Két 1324. évi oklevél közvetve utal a falvak Árpád-kori meglétére.²² 1324. január 14-én az erdélyi vajda nyomozást rendel el Szárazpataki István és testvérei ügyében, akiket rokonaik, Sándor, Apor fia, ifjabb Apor, Sándor testvére és Egyed, István fia szárazpataki és feltorjai birtok-

kaikból csaknem teljesen kizártak. Ugyanezen év február 5-én a gyulafehérvári káptalan jelenti a vizsgálat eredményét: Szárazpataki István panaszát jogosnak ismerik el. A két oklevélnek két kiadása is van.²³ Kemény József helytelen olvasatát Barabás Sámuel javította ki a Székely Oklevéltár utolsó kötetében. Az előbbi a „domos servorum suorum” helyett „domos sororum suarum”-ot olvasott, a „rutenos” helyett „bicenos”-t. Ez több helytelen következtetésre adott okot: a kutatók hosszú ideig jelentős besenyő népességet tételeztek fel a két faluban.²⁴

Az igazságtalan birtokfelosztás kapcsán meghatározott számú szolgát és szabadot említene, ami nem ritka az 1300 körüli Magyarországon. A szolgák jelenléte mindazonáltal a 11–13. századi földesúri gazdasági üzem, a prédiüm létére is utalhat. Prédiümokat a 13. század végén, a 14. század elején már ritkán említene, de azért még léteznek.²⁵ Éppen ekkoriban kezdenek eltűnni, és helyüket a jobbágyság szolgáltatásaira támaszkodó gazdasági szervezet veszi át. Oklevelünk a szolgákat még nem nevezi jobbágyságnak, de már rendelkeznek saját telekkel, és nyilván saját gazdasággal is. A birtok gazdasága már átalakult, hiszen a település nem prédiüm, hanem terra seu possessio megjelöléssel szerepel.²⁶ Mind a régi, mind az új gazdasági termelési rendszer idegen a székelyektől. A torjai enkláv területén a továbbiakban jobbágysággal számolhatunk, míg a személyükben szabad székelyek közösségi földbirtoklási rendszerben saját maguknak termelték meg javaikat.

A két oklevél azért is fontos, mert megadja a szolgák és szabadok telkeinek számát. A február 5-én kelt oklevélben szinonimaként szerepel egyrészt a *domus* és a *curia*, másrészt a *curia* és a *mansio*. A fogalmak összekapcsolása egyértelműen jelzi, hogy házas-telkes szolgákkal és szabadokkal van dolgunk. Szárazpatakon Istvánnak és testvéreinek szolgái tíz telken kívül csak tizennégy szabad telek jutott, szemben rokonaik nyolcvanöt mansiójával. Feltorján Istvánéknak mindössze harminc, Egyednek azonban százhuszonöt, Sándornak pedig százhat mansiója van. A házhelyeket összeszámolva két jelentős méretű település képe bontakozik ki előttünk. Különösen vonatkozik ez Feltorjára. 1307-től 1324-ig Torja Al- és

¹⁶ Lásd az alábbi elemzésre kerülő régészeti leleteket.

¹⁷ COROI 2000, 12.

¹⁸ Az oklevél hitelességével kapcsolatban utóbb kétségek merültek fel: ANJ. OKL. III. 117.

¹⁹ Sz. O. I. 33–34. Szádeczky Lajos „villa Olcha”-t a mai Alcinával hozta kapcsolatba, ami a Királyföldbe ékelt Felső-Fehér megyében volt, és az oklevelekben Olchona, Olczna néven is előfordult. APOR 1903, XVII.

²⁰ GYÖRFFY 1953, 105.

²¹ Sz. O. I. 65–66; Sz. O. I. 67–68; Sz. O. VIII. 37–40; Sz. O. III. 61; Sz. O. I. 231–232.

²² Egy harmadik, szintén 1324-es, az Aporokat a Lökkászon nevű birtokba beiktató oklevél valószínűleg hamis. Sz. O. I. 42–43. FERENCZI 1938, 54–56.

²³ Sz. O. I. 38–40, illetve Sz. O. I. 40–42; Sz. O. VIII. 6–9.

²⁴ A téves elméletekről és hamis oklevelekről lásd: BENKŐ 1992, 27 és BENKŐ 1993, 6–7.

²⁵ SZABÓ 1966, 48.

²⁶ A feltorjai és szárazpataki prédiümokat valamelyest megkérdőjelezi az oklevelekben említett több száz fős háznép. A földesúri gazdaságokon általában néhány család élt.

Feltorjára tagolódott; így jelenik meg a pápai tizedjegyzékben is. Közrejátszhatott ebben a több birtokos kezén való megoszlás és a falurészek több kis völgyben való elhatárolódása, terjeszkedése. A szétszabdalt birtokok közt húzódó határt sajnos nem írják le, így a települések szerkezetéről nem tudhatunk meg közelebbit. A házhelyek számát ismerve különösnek tűnik, hogy Feltorja a pápai tizedbe ugyanolyan alacsony összeget fizetett, mint a környező székelyföldi plébániák.²⁷ Ez talán a tized alá eső termények hiányára vezethető vissza.

A két 1324-es oklevél még egy további vonatkozását is ki kell emelni. Szárazpatak szabad lakóinak jó részét a rutének, vagyis oroszok alkották. Minden bizonnyal a birtokosok telepítették be őket, számunkra ismeretlen időpontban. Soruk a beolvadás lett. Melich János összegyűjtötte a ruténekre vonatkozó okleveles és helynévi adatokat a középkori Magyarország területén.²⁸ Megállapítása szerint falvaik az ország különböző pontjain, egymástól elszigetelten helyezkedtek el. Ez kizárja, hogy egy időben, egy tömegben, egy zárt területre telepítették volna őket, kivéve az ország északkeleti részét. Orosz falvak a tatárjárás előtt és után is keletkezhettek, de a honfoglalás előtt semmiképpen sem.²⁹ Györffy György a székelyföldi és Szeben környéki ruténeket a határvédelemmel hozta kapcsolatba.³⁰ A rutének valóban főként a határvidékeken mutathatóak ki, például a Szebenbe vezető főúton találjuk a Forum Ruthenorum-ot (németül Reussmarkt, magyarul Szerdahely), a Maros-völgy Szászregéntől felfelé terjedő szakaszán található Oroszidecs, de Erdély központi részein, az egyesült Szamos vidékén is megtelepedtek.³¹

Idegen népességet a székelyek által lakott területekre nem telepíthettek. A rutének azonban Szárazpatakon kívül nyomot hagytak Háromszék más pontjain is. Cs. Bogáts Dénes újkori oklevelekben talált helynevek alapján három „orosz utat” is rekonstruált, amelyekből kettő Torjára vezetett.³² Az első útvonal Aldobolyról vezetett Sepsiárkosra, ahol egy újkori birtokösszeírás még megőrizte az oroszok egykori településének emlékét. A második „orosz út” Maksárról Dálnokon, Alsó- és Felsőcsernátonon

keresztül Karatnára és Volálra vezetett. E két utóbbi, szláv telepítésű falu a késő középkorban jelent meg az írott forrásokban (1536, illetve 1664), mára egyesültek Torjával.³³ A harmadik út Nagyborosnyóról Kovászna, Zabola, Imecsfalva és Kézdivásárhely érintésével szintén Karatnára, Volálra és Torjára vezetett. Ezek az útvonalak Torja és az orosz telepesek jelentőségét mutatják. Nem véletlen, hogy az egykori, Brassóból, Sepsiszentgyörgyről jövő főút Csernáton után Torja érintésével érkezett Kézdivásárhelyre. A mai aszfaltozott út elkerüli Torját.

Az „orosz utak” természetesen orosz kereskedőkkel is kapcsolatba hozhatók, de az 1324-es okleveles említés mellett további adatok is utalnak tényleges megtelepedésre. A Málnás melletti Herecz várának neve a szókezdő *h* hang miatt biztosan rutén eredetű.³⁴ Torjától nem messze ma is létezik Oroszfalu, első említése azonban csak 1567-ből való.³⁵ Az oklevelek tanúsága szerint a 16. században itt nemesi birtokok is voltak, bár lehetséges, hogy ezek csak később alakultak ki.³⁶ Egy távolabbi példa: Székelyudvarhely mellett Oroszhegyet említik.³⁷ Az egykori uralkodói udvarhely szolgáltató népei közt oroszok is élhettek. Az oklevelekben való első megjelenésekor ez a terület azonban már a Székelyföldhöz tartozott.

A kutatók már régen felfigyeltek arra, hogy Háromszéken különösen sok a szláv helynév.³⁸ Ezeket a 7–9. századi szláv népesség nyelvi emlékeinek tartották, amelynek régészeti hagyatékát itt-ott fel is tárták.³⁹ Nem lehet azonban kizárni, hogy a szláv helynevek egy része Árpád-kori, és a székelyek előtt itt élő nemesi birtokosok telepítvényeseinek emlékét őrzik. Kniezsa István szerint a Székelyföld szláv eredetű vízneveinek nincs olyan sajátossága, amely alapján meg lehetne állapítani a névadók kilétét.⁴⁰ Többször is hangsúlyozta, hogy bár a ruténekre okleveles adataink is vannak, és néhány helynév is kapcsolatba hozható velük (Herecz, Hilib), nincs okunk az összes háromszéki szláv helynevet ruténnek tartani, mert Szárazpatak kivételével (Torját nem számította vármegyei falunak) ezek mind székely területen vannak. Kniezsa szerint a székely betelepülés már a 10–12. században végbement, a rutén pedig vendég népesség volt, így szerinte

²⁷ 1332. II. félévben 18 régi báni, 1333. I. félévben 10 denár, 1 régi báni, 1333. II. félévben 3 verőcei báni, 1334. II. félévben 4 denár (cum aquilis) tizedet fizet. MON. VAT. 1887, 105–126.

²⁸ MELICH 1925, 155–165.

²⁹ MELICH 1925, 157, 165.

³⁰ GYÖRFFY 1987, 106.

³¹ GYÖRFFY 1987, 106; KNEZSA 1938, 420.

³² BOGÁTS 1929, 53.

³³ Sz. O. III. 257–258; Sz. O. VI. 290–291.

³⁴ KNEZSA 1943, 121, 6. jegyzet; KNEZSA 1948, 4, 10.

³⁵ Sz. O. II. 222.

³⁶ Sz. O. IV. 145–146; Sz. O. IV. 305–306.

³⁷ Sz. O. II. 203.

³⁸ KNEZSA 1938, 421; KNEZSA 1941, 22; GYÖRFFY 1941, 63; BÓNA 1991, 1529.

³⁹ SZÉKELY 1974–1975.

⁴⁰ KNEZSA 1948, 10.

a rutének csakis a székelyek után jöhettek.⁴¹ Ugyanakkor megállapította a szláv nevek prioritását.⁴² Mivel a rutének a székelyek korábbi ittéléte miatt nem nevezhettek el vizeket és településeket, a szláv helyneveket a 7–9. századi szlávoknak tulajdonította. Abban az esetben azonban, ha elfogadjuk a székelyek 13. századi betelepítését, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a rutének korábbi jelenlétére több adat is utal.⁴³ Ez alátámasztaná a szláv helynevek elsődlegességét. A jelenleg rendelkezésünkre álló adatok tehát nem zárják ki, hogy Háromszék szláv neveinek jó része a ruténektől származik. Az orosz elem beköltözése idejének és lélekszámának tisztázása mindenesetre még aprólékos történeti, nyelvészeti és régészeti kutatásokat igényel.

1349-ben egy hosszú ideig tartó peres ügy veszi kezdetét.⁴⁴ Péter erdélyi alvajda birtokfelosztást rendel el Peselneken és Szárazpatakon. A két falu birtoklásában az Apor család tagjain kívül Sándor fiait, Gergelyt, Miklóst, Jakabot, János fiát, Pétert, Pálos unokáját, Peselneki István fiát, Lászlót és Fejér István fiait, Jakabot és Pétert is részesíteni kell. 1360. november 25-én Dénes erdélyi vajda utasítja az erdélyi káptalant, hogy a Peselnek és Kászon patakok közt fekvő földet Bálványosvár felével együtt ossza fel öt egyenlő részre, ebből három ötödrész legyen az Aporoké, két ötöd pedig Peselneki István fiáé, Lászlóé, aki „ratione portionum Palus et Amenus” örököl.⁴⁵ Amenusról nincsenek további adataink. Az idegeneket is birtokhoz juttató felosztás ellen Apor fia, István és Szárazpataki János fia, István már korábban is tiltakoztak. Az oklevél szerint Fulkun fia, Máté, vajdai ember egy korábbi felosztásban állítólag az Aporoknak kedvezett, és a felosztásról nem tett jelentést a káptalannak. Ezért Peselneki István fia, Lászlóval szemben törvénybe idézik.

A felosztást az alvajda utasítása szerint el is végzik, a két család birtokai közt újonnan megállapított határokat pedig leírják.⁴⁶ A leírás sajnos hiányos, illetve olvashatatlan; helyneveket nem említ, csak tájelemeket, így a helyszínek pontos azonosítása nehéz. Egy útról történik említés, illetve egy kőről, amely a titokzatos kőoltár nevet viseli. Erről egy későbbi oklevélből megtudjuk, hogy Szent Erzsébet tiszteletére volt felszentelve:

„... de quadam ara in honore beate Elizabeth inter predictas possessiones Zarrazpatak et Pysulnuk vocatas antiquitus lapidibus constructa”.⁴⁷ A két falu közt elhelyezkedő, felszentelt oltár szokatlan jelenség, nem zárható ki, hogy egy korábban elpusztult település romtemplo-máról van szó.

Az ügy az 1360-as döntéssel azonban még nem zárult le; 1364 márciusában, az alvajda végítéletében újabb fordulatot vesz. Az irat hosszan taglalja a per eseményeit. Kadoch, Apor fia a maga és László nevében az alvajda előtt megjelent, hogy a maguk elsőbbségét a mondott területre Peselneki László ellen igazolja. Ez utóbbi nem tagadta, hogy az Aporokat a birtoklásból igaztalanul kizárta: „... Ladislaus filius Stephani filij Palus eosdem Kadoch et Ladislaum filium Stephani filij Apor de ipsa medietate prescripte possessionis Pysulnuk se expulisse non negabat et... pro se ocupasse modo pretacto affirmabat.” Kadoch meghalt, joga pedig unokaöccsére, Lászlóra szállt, így őt iktatják be a birtokba. Peselneki Lászlót hatalmaskodás vétkében elmarasztalják. A vitás terület határait ismét leírják.

A két határleírás egybevethető, és ha nem is pontosan, de nagyjából meghatározható a birtokolt terület a mai viszonyok között is. Nyugaton Bálványosvár környékét foglalta magában, észa-kon a Közbérc nevű hegyig terjedt, a keleti határt már ekkor, és ahogyan a későbbi oklevelekből is kiderül, egészen az enklávék megszűnéséig a Kászon patak képezte, délen pedig Torja földjeivel érintkezett. Az enklávénak ez a késő középkori állapota marad fenn egészen az újkorig. Sajnos nem ismerünk egyetlen határjárást sem Torja közvetlen környékéről, így itt is csak valószínűsíthetjük, hogy a késő középkori viszonyok megegyeztek az újkoriakkal. Az 1360-as és 1364-es határjárások alapján bizonyosnak vehetjük, hogy az itt vitatott és többször is felosztott föld azonos az 1311-ben említett Szárazpatak terrával, Olcij fia, Balázs földjével. Ettől délre helyezkedett el terra Torja, Balázs testvéreinek, Apornak és fiainak földje. Torja földjét 1307-ben vásárolták az Aporok – Szárazpatak sem kerülhetett ennél sokkal korábban Balázs birtokába. A fent vázolt határok a későbbiekben sem módosulhattak, mert az Aporok nem tudták megvetni a lábukat a szomszédos székely területeken, a székelyek pedig, mivel nem maradtak fenn határsértésre vonatkozó adatok, valószínűleg nem háborgatták az Aporokat – legalábbis ennek nincs okleveles nyoma.

⁴¹ KNIEZSA 1938, 422.

⁴² KNIEZSA 1943, 121, 6. jegyzet.

⁴³ BENKÓ 1998.

⁴⁴ Sz. O. III. 12–13.

⁴⁵ Sz. O. VIII. 25–29.

⁴⁶ Sz. O. III. 13–15.

⁴⁷ Sz. O. III. 15–20.

A birtokper kapcsán jelenik meg először a forrásokban Bálványos vára.⁴⁸ Kétszer is említik, de mindössze annyit jegyeznek fel róla, hogy birtokjoga hány személy között oszlik meg.⁴⁹ Mintegy háromszáz évvel későbből, 1674-ből származik egy újabb információ-töredék, amelyből az derül ki, hogy a várat Apor Ilona hagyta el véglegesen.⁵⁰ Az irat több mint százötven évvel korábbi eseményeket rögzít, de az adatok megbízhatónak tűnnek. Ha ez alapján számolunk, arra az eredményre jutunk, hogy Bálványos várárt a 15. század utolsó harmadáig lakták birtokosai.

Az enklávék környékén közvetlen közelségben élt a kétféle középkori társadalmi rend: a székelők kora Árpád-kori elemeket őrző, hármastagolódású társadalmi és a magyarországi fejlődésbe szervesen illeszkedő megyei szigetek társadalmi felépítése.⁵¹ Ütközési területüket az enklávék képezték. Az Aporok székelő eredetűek voltak, de igyekeztek beilleszkedni a megyei nemesség társadalmába. Székely tisztségeikről nem nagyon tudunk, de helyi viszonylatban jelentős szereppel bírhattak. A 14. században vajdai és királyi emberek, ezután még sokáig középbirtokos nemesek maradtak. Érdekes módon a 15–16. századokra vonatkozóan forrásaink megritkulnak; ebben az időszakban az egyik mellékág, a Kízdics család történetét világítják meg az oklevelek. A család gazdagságának és hatalmának csúcsát a 17. században éri el.⁵² Apor István Csík-Gyergyó-Kászonszék főkirálybírája lesz, majd táblai ítéldbíró. 1693-ban bárói, 1696-ban grófi címet kap, 1694-től guberniumi tanácsos, 1695-től kincstartó. Birtokai ekkor már egész Erdélyben nagy számban feküdtek, vagyona meglehetősen tekintélyes volt. A Rákóczi-szabadságharcban azonban javainak nagy részét felprédálták.

Ásatások Bálványosváron

A bálványosvári ásatás első évében a belső vár feltárása volt a cél.⁵³ A jelentés szerint az I. árok „a belső várnak épületekkel be nem épített, leg-

magasabb, szabad területén vágott szelvény”. A toronytól északra eső helyiség nyugati keresztfala és a vár északi fala által bezárt derékszögű kiindulva a vár falával párhuzamosan húzódhatott nyugat felé, és a ciszternát is átvágta. A megfigyelések szerint a sziklák közeit homokkal és kőporral töltötték ki; „e felett van vékony, legfeljebb arasznyi vastag művelődési réteg, felette kevés falomladék, földdel keverten. Kutatóárkunk nagy mennyiségű edénytöredéket szolgáltatott, továbbá néhány apróbb vastárgyat, kést, karikát, nyílhegyet. Utóbbiak közül az egyik XIV. századi, a másik talán Árpádok korabeli.” Ugyanitt került elő egy geometrikus díszű bronzlemezke is. A fémleleteknek ma már nyoma veszett; talán ezek kerültek Kolozsvárra. 1942-ben elkezdődött a víztározó és a torony kitakarítása, valamint a torony környékét is kutatták. Az előbb említett helyiség (Orbán Balázs szerint „kincstár”) maradványait feltárták, hasonlóképpen a belső kapu alapozását. Ferenczi írja, hogy a belső vár „falait majdnem mindenütt, végig fölépítettem”. Sajnos nem lehet felmérni, hogy valóban végigásta-e a fal teljes hosszát; ez – a vár kiterjedését ismerve – túlságosan nagy munkának tűnik.

A következő év októberében és novemberében tovább folytatták a kutatásokat. A 4,7 m mély ciszternát teljesen kitisztították, alját kőpadló fedte. Betöltésében számos edény töredékét és egy „majdnem teljesen ép agyagfazekat” találtak. A tornyot is kitakarították, de semmiféle használati tárgy, „még árva vasszeg sem” került elő. Megvizsgáltak továbbá egy váron kívüli halomcskát is.

Az 1942–43-as ásatásokról mindössze ennyi tudható. A feltárások mértéke pontosan nem állapítható meg, nem tudni, mely objektumokból, milyen rétegekből származnak az egyes edénytöredékek. Nincsenek pénzleleteink, szuperpozícióink vagy zárt leletegyüttesünk. Mindazonáltal úgy vélem, hogy a jelentős mennyiségű kerámia lehetővé teszi általános érvényű következtetések levonását is.

Székely Zoltán 1971-ben további kutatásokat folytatott a várban. Eredményeit később közölte a délkelet-erdélyi erődítményekről és lakóházakról szóló tanulmányában. Ugyanitt röviden megemlékezett Ferenczi Sándor ásatásáról, és néhány akkor előkerült fazekat is bemutatott.⁵⁴ Székely Zoltán egy 52,5 m hosszú, 1 m széles kutatóárral átvágta az egész várat, és az árkot két helyen is kisebb szelvénné szélesítette. Mindössze né-

⁴⁸ Sem az 1307-es birtokvásárláskor, sem az 1324-es osztzkodáskor nem említik a várat, amely ekkor már biztosan állt.

⁴⁹ Sz. O. VIII. 25–29; Sz. O. III. 15–20.

⁵⁰ Sz. O. VI. 345–346.

⁵¹ A székelők nem egy ősi, vérségi alapú nemzetségi szervezetet őriztek meg, hanem az Árpád-kor társadalmi rétegződését, amire például Szent István törvényei is utalnak. GYÖRFFY 1990.

⁵² CSEREI 1983, 22–26.

⁵³ FERENCZI 1998, 228.

⁵⁴ SZÉKELY 1976–1977.

hány edénytöredéket talált és egy vassarkantyút, amelyet a Zsigmond-korra keltezett (a sarkantyú jelenleg azonosíthatatlan). Az edénytöredékek utóbb a Ferenczi-féle anyaghoz keveredtek. A publikáció szerint a kutatóárok teljes hosszában csak egy leletekben nem túl gazdag, törmelékeny réteg húzódott, ez alatt pedig egy agyagos réteg mutatkozott.⁵⁵

2000 nyarán Bordi Zsigmond Loránd vezetésével újabb rövid szondázás folyt a belső várban. A kutatás elsődleges célja a vár kultúrrétegeinek tisztázása, és esetleges elpusztult építmények megtalálása volt. Az ásató megfigyelései szerint közvetlenül a szikla fölött egy planírozási réteg húzódott, amelynek földjét talán máshonnan szállították ide. Ebben őskori és római edénytöredékek voltak (a Ferenczi-féle kerámiaanyagban szintén találtunk húsz-harminc hasonló korú töredéket). Fölfelé haladva egy vékony kultúrréteg és egy járószint következett, e fölött már csak egy omladékréteg és a humusz volt megfigyelhető. Az egyik kis felületű kutatóaknából egy teljesen kiegészíthető kancsó került elő.

Az ásatók egybehangzó véleménye szerint tehát a vár belsejének rétegviszonyai meglehetősen egyszerűek voltak. A kerámiaanyag is egy viszonylag rövid periódusra keltezhető. Amint azt már Ferenczi Sándor is megállapította, a várat a 14. század után nem nagyon alakították át, nem modernizálták: nincsenek gótikus elemei, sem a tűzfegyverek megjelenése által megkövetelt védelmi berendezései. Ezek alapján az évszázadokig tartó használatot kizárhatjuk. A kutatók a tornyon és az attól északra eső helyiségen kívül nem bukkantak további épületek nyomaira, pedig a belső vár méretei ezek építését lehetővé tették volna. Az erősséget birtokosai a 14. század után valószínűleg csak ritkán látogatták meg, de a későbbiekben is számolhatunk egy kisszámú helyőrség folyamatos jelenlétével.

Az ásások középkori leletei

Az 1942–43. évi ásás leleteiből elsősorban a peremtöredékeket, a díszített darabokat és néhány jellegzetesebb tárgyat elemztek részletesebben. Az anyag háromnegyed része oldal- és fenéktöredék. Ezekről nem készült rajz, és az adattárba sem kerültek be, de az általános jellemzők figyelembe vettem őket. A kiegészíthető és ép edények 16 502 és 16 509 közötti leltári számokat viselnek. A többi kerámiatöredék leltári

száma 16 500 és 16 501. A továbbiakban a hivatkozott számok az adattárban (rövidítve a. tár) leírt leletek sorszámaát jelentik.

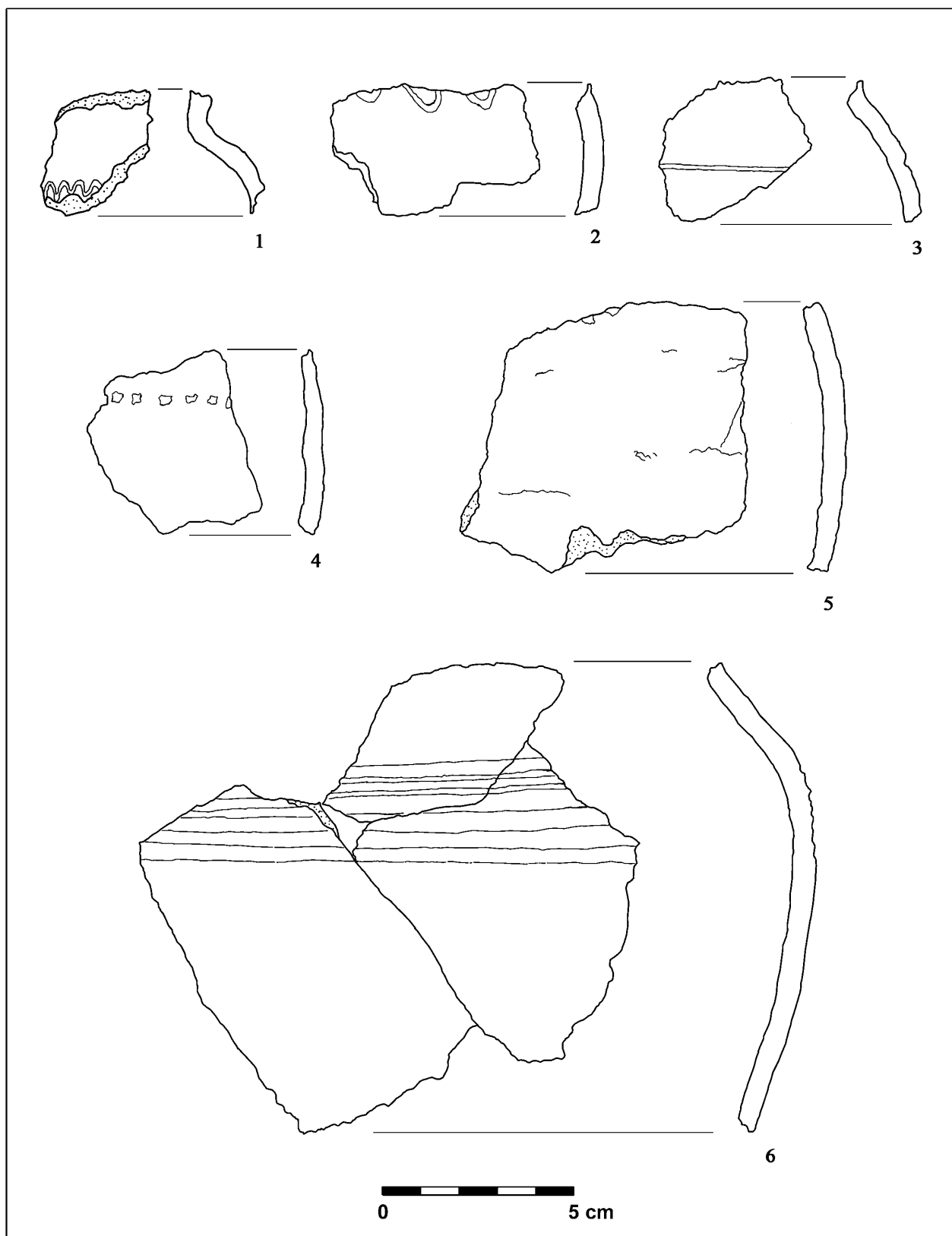
A leletanyag meglehetősen egységes, a vár folyamatos használatát támasztja alá a 13. század közepétől a 15. század elejéig. Fazekak mellett bögrék és kancsók töredégeit sikerült elkülöníteni. Poharak, palackok vagy fedők a ránk maradt anyagban nem fordultak elő. A kancsók kitűnő minőségűek; anyaguk, színük, égetésük élesen elüt a fazekakétól. A várban nem volt egyetlen kályhaszem sem, pedig az egyetlen helyet, ahol kályhát helyezhettek el, a tornyot és annak környékét is feltárták. Ugyanígy egyetlen külföldi eredetű kerámiatöredék sem került elő.

Fazekak és bögrék

Az anyagnak mintegy 80%-át fazekak teszik ki. Körülbelül fele-fele arányban lassú-, illetve gyorskorongon készültek. Legnagyobb részük szürkére égetett, de igen gyakori a szürke és vörös közti átmenet és a vörös is. Az előbbieket valamilyen kezdetleges redukciós égetéssel készíthették. A sárga kerámiatöredék nagyon ritka. Több edény foltosra sikerült (általában szürkék, vörös foltokkal), és sok szürke fazéknak vörös a belső oldala. A vegyes színű edények bizonyítják, hogy a szürkék és a vörösek is ugyanabból az agyagból készültek. A fejletlen technika miatt egyes darabok jobban átégthettek, mások kevésbé, illetve néhány darab több oxigént kaphatott. Ugyanakkor a legtöbb edény fala nem égett át teljesen, az edényfal közepe eltérő színű. A kézikorongoltak (vagyis kézzel hajtott korongon, hurkatechnikával készült edények) majdnem mind gyengén égetettek. A gyorskorongoltak (lábbal hajtott gyorskorongon készült edények) minősége már jobb, de ezek között is sok az egyenetlenül égetett. A kifejezetten jól égetett darab elég ritka.⁵⁶ A 15. fazék belső oldalán még láthatóak az elszenesedett ételmaradékok (5. kép 2). Néhány edény megkormosodott a használat során (a. tár: 17, 23; 5. kép 4; 6. kép 5). Formailag több darab is hasonlított ezekhez, így az anyagnak legalább a fele biztosan főzőedény volt. Körülbelül 85–90%-uk finom homokkal soványított, a maradéknál apró szemű kavicsot használtak erre a célra. A kavicsal való soványítás inkább a koraiaknál figyelhető meg, a későbbiekhez néha örölt cserepet is kevertek. A szennyeződések elég gyakoriak. A fazekak falvastagsága általában 4–6 mm,

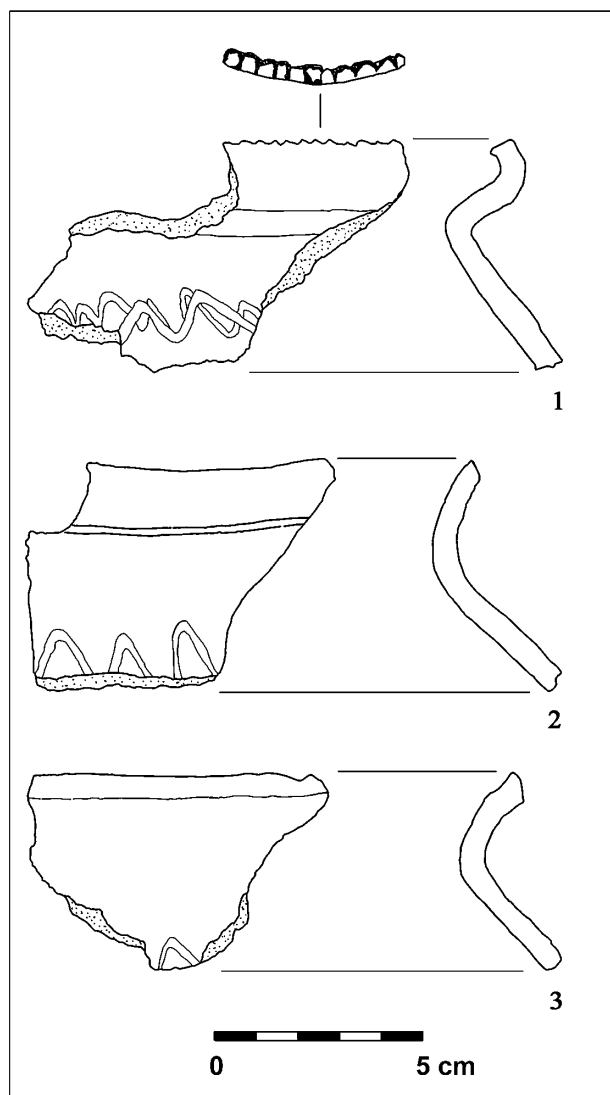
⁵⁵ SZÉKELY 1976–1977, 56, 7. tábla.

⁵⁶ A leírásoknál erre vonatkozóan három kategóriát alkalmaztam: egyenetlenül, egyenletesen és jól égetett.

2. kép. Bálványosvár. 1-2: hullámvonallal díszített fazéktöredékek, 13. sz.; 3: bekarcolt díszű fazéktöredék, 13-14 sz.; 4: rádlidíszes fazéktöredéke, 13. sz.; 5: cserépbogrács töredék, 13. sz.; 6: bordázott díszű fazéktöredék, 14. sz.

Abb. 2. Bálványosvár. 1-2: Topffragmente mit Wellenlinien, 13. Jh.; 3: Topffragment mit Ritzverzierung, 13.-14. Jh.; 4: rädchenverziertes Topffragment, 13. Jh.; 5: Tonkesselfragment, 13. Jh.; 6: rippenverziertes Topffragment, 14. Jh.

3. kép. Bálványosvár. 1–3: kihajtott peremű, bekarcolt díszű fazéktöredékek, 13. sz. második fele

Abb. 3. Bálványosvár. 1–3: ritzverzierte Topffragmente mit auskragendem Rand, zweite Hälfte 13. Jh.

de előfordul vastagabb darab is. Peremük átmérője 12 és 16 cm között váltakozik, magasságuk 15–23 cm közé tehető.

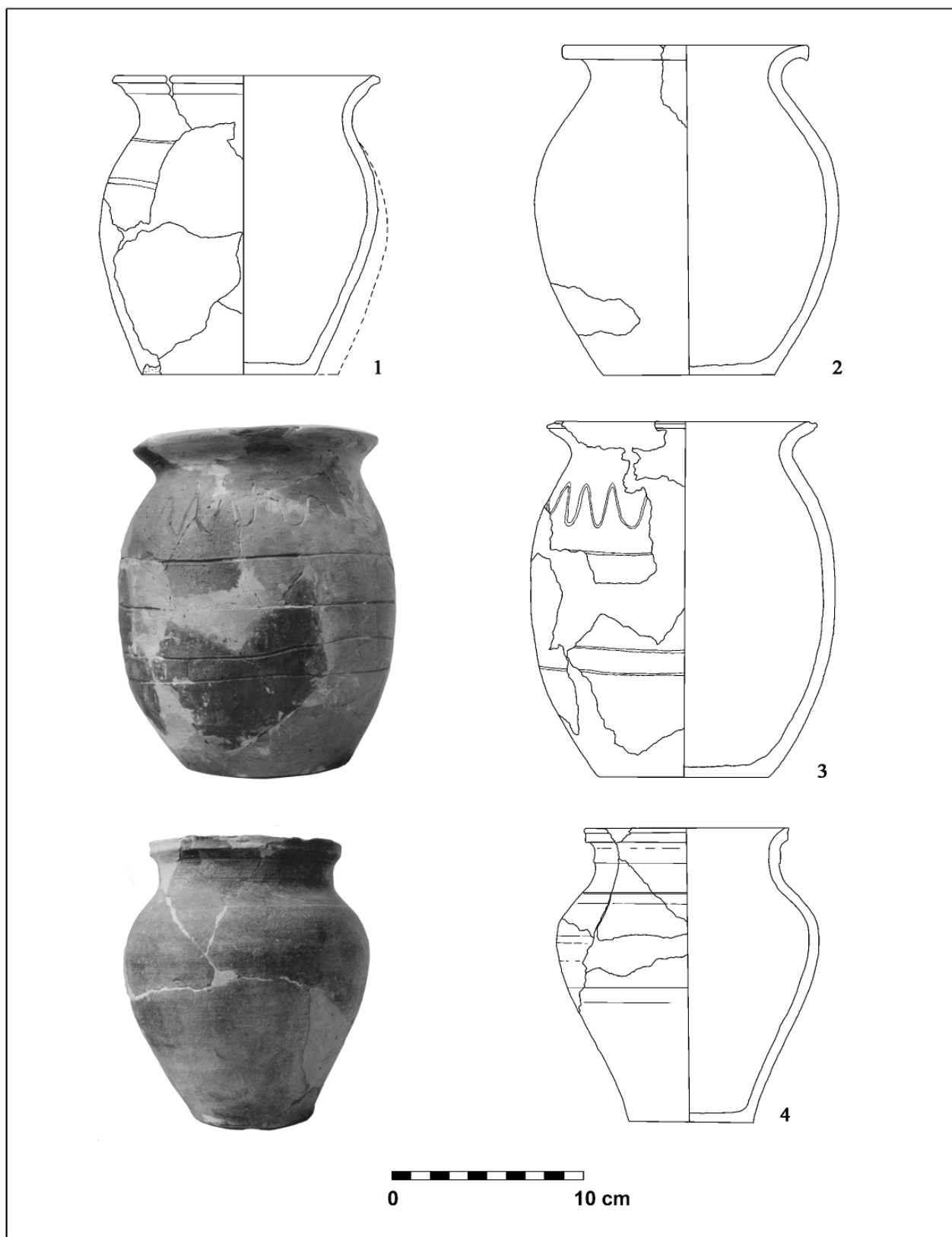
Mint már említettem, a bálványosvári kerámiát nem kelteznek sem rétegek, sem „szuperpozíciók”, sem érmék. Ezért arra kényszerültem, hogy az egész anyagot formai párhuzamok alapján keltezzem. A párhuzamokat igyekeztem pénzzel vagy jól megfigyelt rétegekkel datált anyagok közt keresni. Szűk időhatárokat a fenti okok miatt nem lehet megvonni. A különböző vidékeken eltérő időpontokban készülhettek az azonos típusok. Erdélyben még egyetlen régiónak sincs jól kidolgozott belső tipokronológiai rendszere, ezért Bálványosvár leletanyagánál ma még nem vállalkozhatunk túlságosan „éles” keltezésre.

Peremkiképzésük alapján a fazekakat több típusba lehet sorolni, a típusok pedig időrendi sorba állíthatóak. Koraiak, azaz 13. századiak az egyszerű, kihajtott peremek (a. tár: 7–9; 3. kép 1–3); ezeket gyakran vágták le vízszintesen vagy függőlegesen (a. tár: 9, 11–13, 21–23; 3. kép 3; 4. kép 2–4; 6. kép 3–5). Néhány darabbal képviselteti magát a kettős tagolású (a. tár: 10, 20; 4. kép 1; 6. kép 2) és a bordázott (a. tár: 12, 25; 4. kép 3; 6. kép 7) peremtípus is. A 14. század során áttérnek a gyorskorongra, ezzel a peremtípusok egységesülnek. Uralkodó formává válik az ún. galléros peremkiképzés (a. tár: 35–43; 6. kép 17–19; 7. kép 1–6), amely a levágott és a bordázott típusból jön létre. A galléros perem vájata idővel mélyül; a fedőnek kialakított horony is egyre hangsúlyosabbá válik. Ennek a típusnak rokona és körülbelüli kortársa a legömbölyített (a. tár: 27–34; 6. kép 9–16) és a lehúzott, avagy kívülről visszanyomott (a. tár: 52–57; 8. kép 1–6) perem. A legömbölyített darabokon is megfigyelhető a bordázás, illetve a fedőnek kialakított horony. A lehúzott perem gyakran éles töréssel hajlik ki. Valószínűleg ebből fog megszületni a szögfejú perem (a. tár: 58–59; 8. kép 7–8), amely a 14. század második felében gyakori. A sokszorosan tagolt, megvastagított peremtípus a 14. század végére keltezhető (a. tár: 44–46, 48–50; 7. kép 7–9, 11–13).

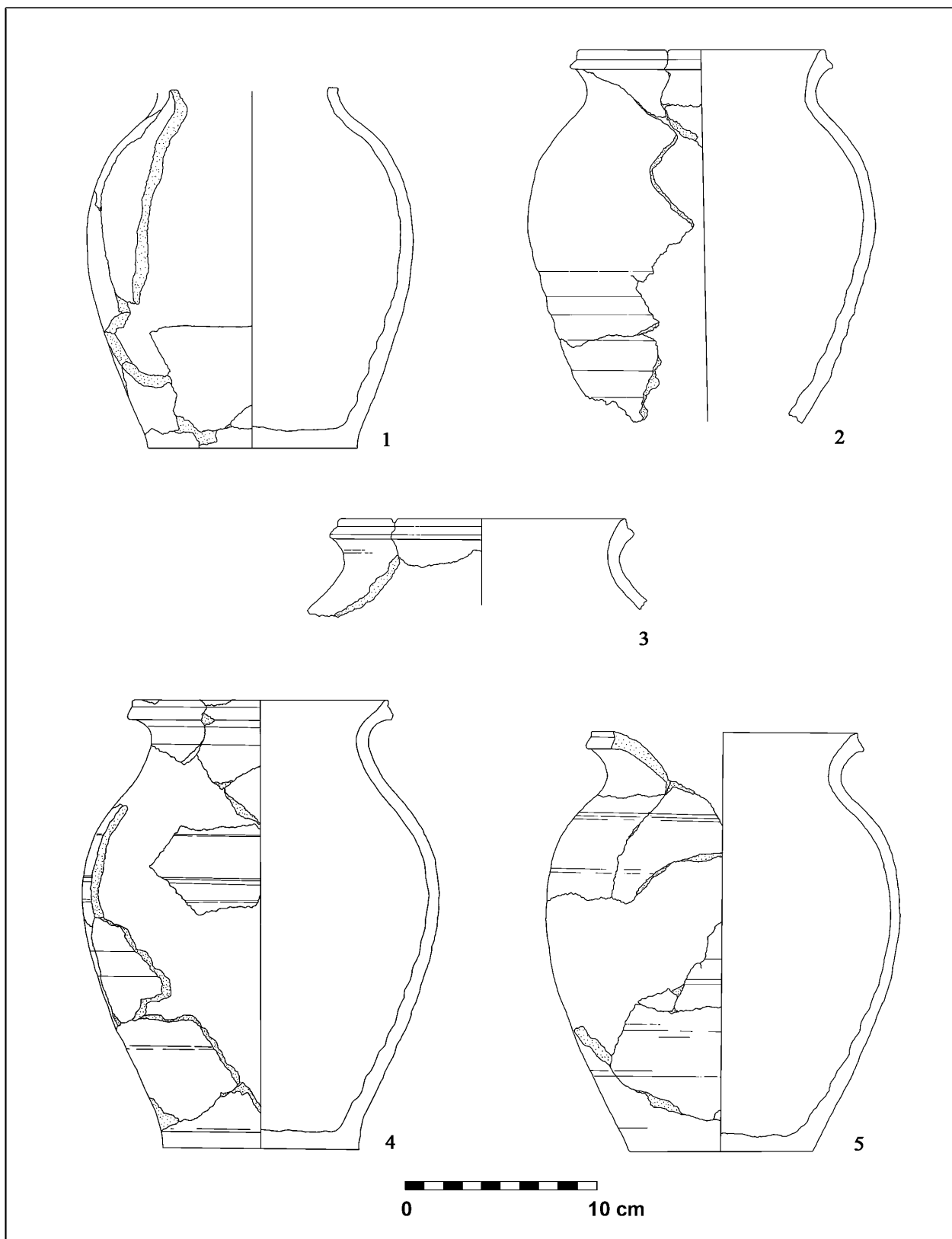
A peremtípusokon kívül datáló értékű az edények díszítése és formája is. Az anyag talán legkorábbi darabja az egyetlen fogaskerekes díszítésű edénytöredék (a. tár: 4; 2. kép 4).⁵⁷ Ennek keltezését legfeljebb a 13. század közepéig lehet kitolni. Körülbelül ugyanekkorra tehető egy cserépbogrács fenéktöredéke (a. tár: 5; 2. kép 5) is. A 13. század második felénél nem korábbiak a kihajtott peremű, hullámvonalal díszített töredékek (a. tár: 8–9, és valószínűleg 1–2; 3. kép 2–3; 2. kép 1–2), valamint a visszahajtott peremű, egymásba karcolt hullámvonalakkal és a peremen benyomkodással díszített töredék (a. tár: 7; 3. kép 1). Ennél a néhány darabnál felmerülhet a 13. századnál korábbi keltezés lehetősége. Anyaguk, égetésük, minőségük azonban nem tér el a nagy többségtől, és számuk ehhez képest elenyésző. A kihajtott peremű edények (a. tár: 8–9; 3. kép 2–3) válla nem annyira szűk, mint a jellegzetes kora Árpád-kori edényeké. Suceaván a 15. töredékkal tökéletesen egyező darab került elő 14. századi rétegből.⁵⁸ Moldvában a hullámvonalas díszítés a 14. század folyamán még eleven volt. Archaikus elemekről van tehát szó, ami egyálta-

⁵⁷ Bordi Zs. L. ásatásából egy újabb rádli díszes darab került elő.

⁵⁸ BUSUIOC 1975, 10. tábla.

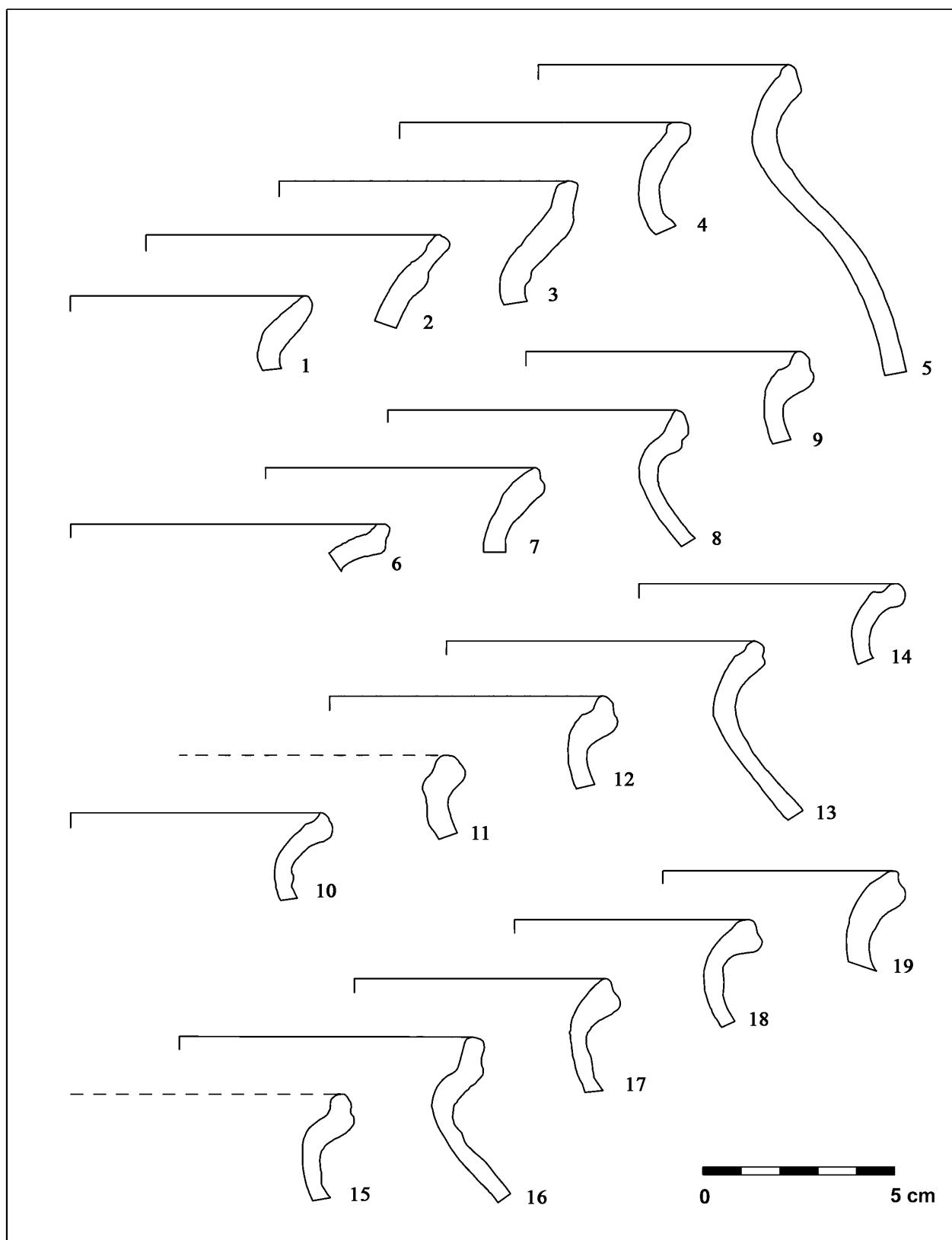

4. kép. Bálványosvár. 1-4: hurkatechnikával készített fazekak. 1-2: 13. sz. vége; 3: 13. sz.; 4: 13. sz. vége-14. sz. eleje
Abb. 4. Bálványosvár. 1-4: mit Spiralwulsttechnik gefertigte Töpfe. 1-2: Ende 13. Jh.; 3: 13. Jh.; 4: Ende 13.-Anfang 14. Jh.

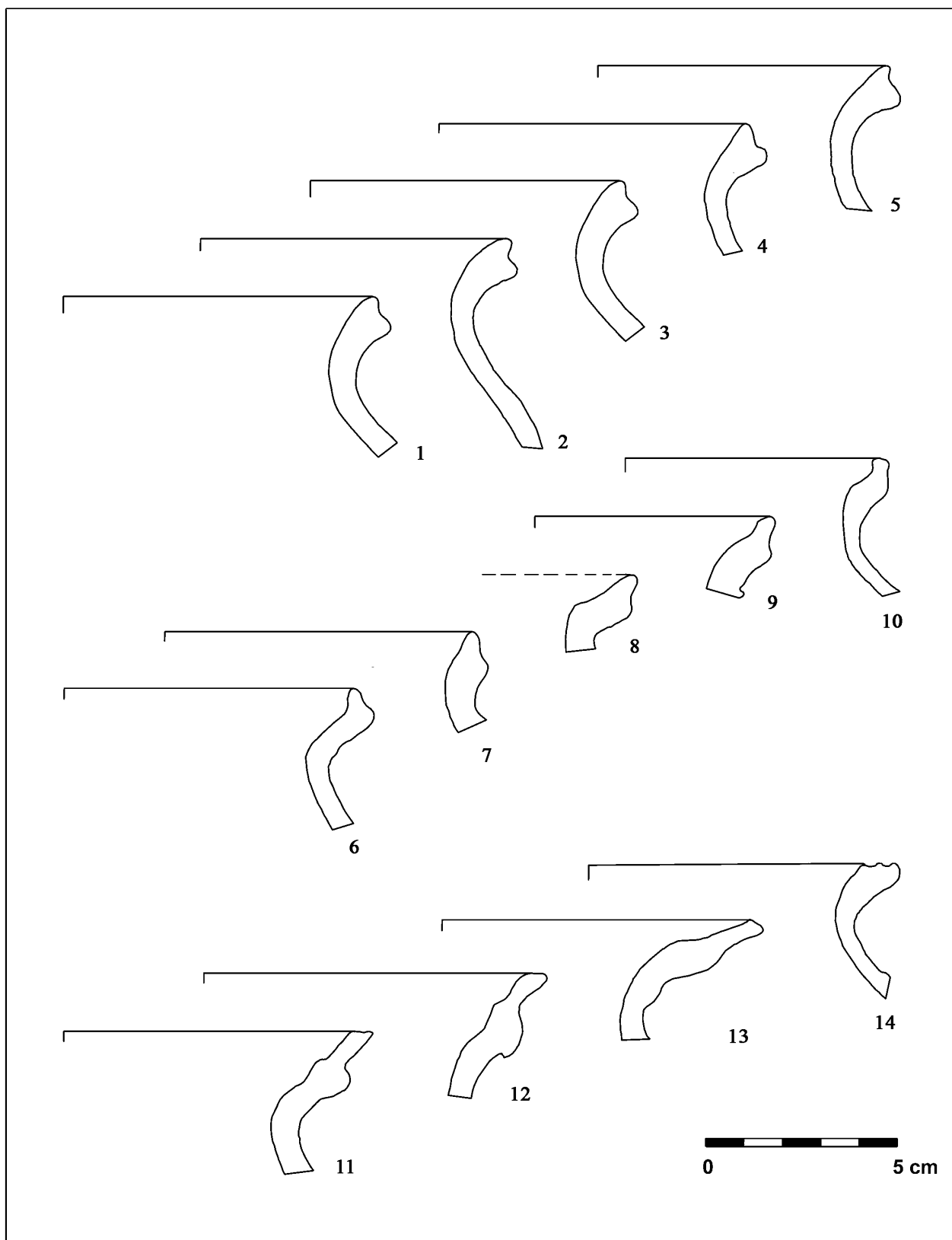
5. kép. Bálványosvár. 1-5: gyorskorongolt, galléros peremű fazekak, 14. sz.

Abb. 5. Bálványosvár. 1-5: schnellscheibengedrehte Töpfe mit Kragenrand, 14. Jh.

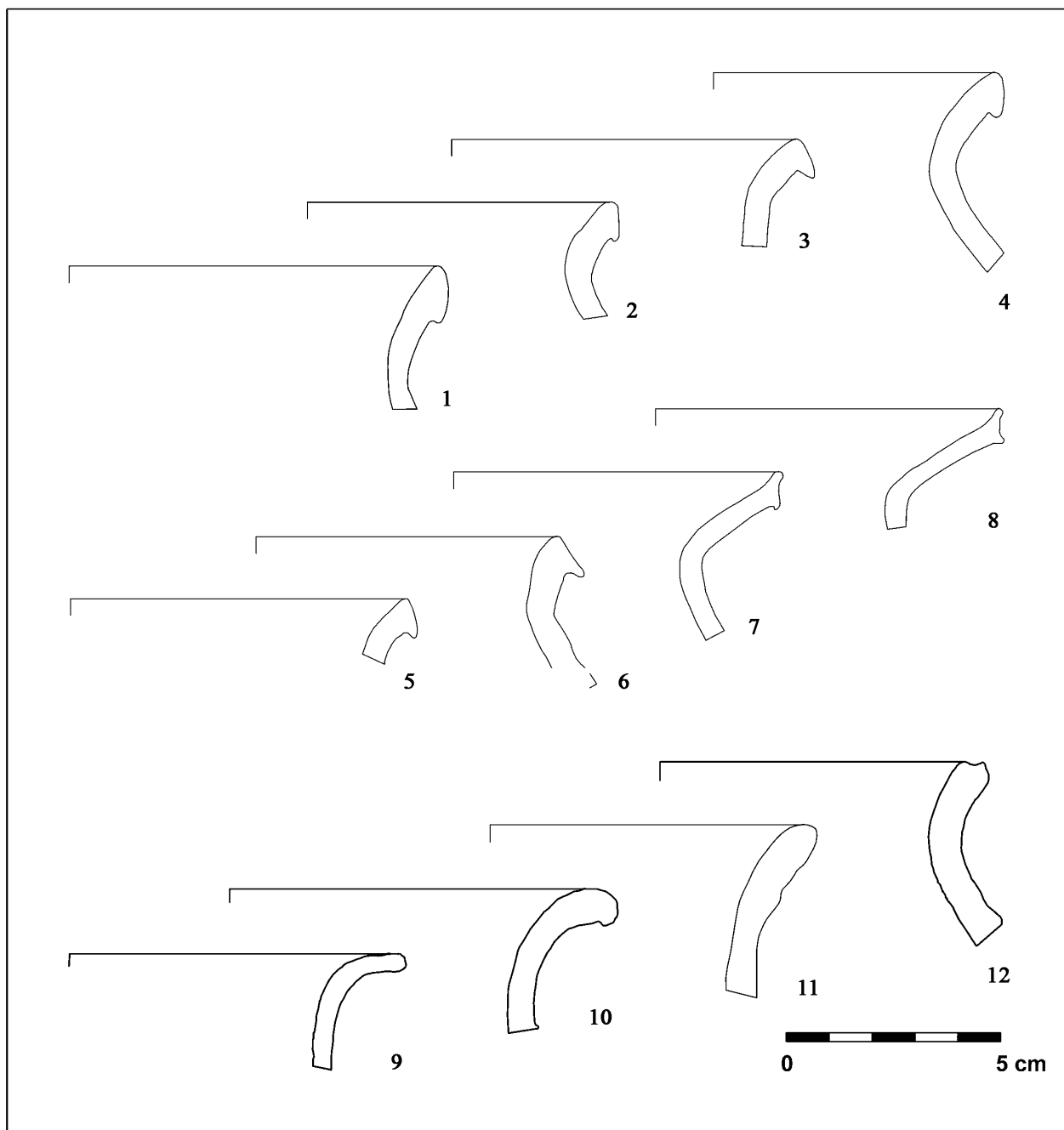
6. kép. Bálványosvár. 1-19: kettős tagolású, levágott, bordázott, legömbölyített és galléros peremtípusok, 13-14. sz.

Abb. 6. Bálványosvár. 1-19: Typen mit zweigliedrigem, abgeschnittenem, geripptem, abgerundetem Rand und Kragenrand, 13.-14. Jh.

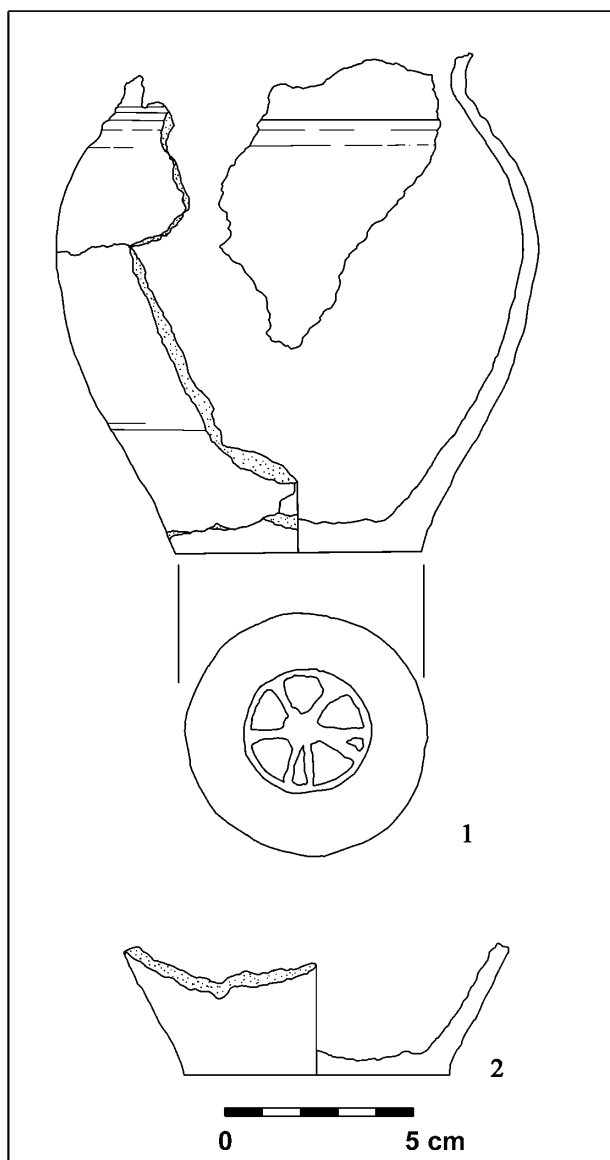
7. kép. Bálványosvár. 1-14: galléros és többszörösen tagolt, megvastagított peremtípusok, 14. sz.

Abb. 7. Bálványosvár. Kragentypen und mehrfach gegliederte, verdickte Randtypen, 14. Jh.

8. kép. Bálványosvár. 1-12: lehúzott, szögfejú és legömbölyített peremtípusok, 14. sz.

Abb. 8. Bálványosvár. 1-12: herabgezogene Nagelkopftypen und abgerundete Randtypen, 14. Jh.

9. kép. Bálványosvár. 1-2: bögrék, 14. sz.

Abb. 9. Bálványosvár. 1-2: Töpfchen, 14. Jh.

lán nem ritka jelenség a délkelet-erdélyi és moldvai leletegyüttesekben.

A kiegészíthető edények nagy része a 13. század végére keltezhető (a. tár: 10-13; 4. kép 1-4). Hurkatechnikával készültek, ezért formáik, méreteik változatosak. A varratnyomokat eldolgozták ugyan, de a szalagok illeszkedési felülete kitapintható. Alakjuk szabálytalan forgástest, szájuk viszonylag széles. A 10. edény a legszabálytalanabb alakú, pereme tölcseresen kihajló, kettős tagolású (4. kép 1). A 11. fazekat gömbös teste, egyszerű, levágott pereme keltezi a század végére (4. kép 2). A 12. fazék hordó alakja, bordázott pereme, hullám- és csigavonalas díszítése tipikusan 13. századi (4. kép 3). A 13. edény alakja már

nem annyira archaikus, mint az előzőeké; karcsú, hengeres nyakú, hornyolással díszített és jó minőségű, de kézikorongolt, szabálytalan forgástestű és a pereme levágott. A 13. század végén, a 14. század elején készülhetett (4. kép 4).

A 14. századra keltezhető galléros peremű fazekak formája már kevésbé változatos (a. tár: 14-15, 17-18; 5. kép 1-2, 4-5). A gyorskorong megjelenése egységesítette arányaikat. Szájuk nem túl széles, a perem átmérője mindig a has és a fenék átmérője között van. Válluk csapott, nem annyira kiugró, mint a korábbiaknál. Legnagyobb szélességüket már nem az edény felső harmadában, hanem a közepe táján érik el. Belső edényfaluk a gyorskorongolás miatt erősen bordázott, külsejükön a fazekas ujjától származó sűrű kis párhuzamos vonalak futnak. A többi peremtípushoz tartozó edények formája nem volt rekonstruálható; valószínűleg a legömbölyített és a lehúzott peremű edények formája sem különbözött túlságosan a gallérosokétól. Érdekes lenne a szögfej alakú peremekhez tartozó formát ismerni; ezeknek a fala vékonyabb, és már a perem kihajlásánál többszörösen tagoltak. Az uralkodó típus a tágyalt anyagban a galléros perem.

A 14. századi fazekak jobbára díszítetlenek. A korábbi időkből megmarad a bekarcolás (a. tár: 3; 2. kép 3), és megjelenik a finom bordázás (a. tár: 6; 2. kép 6) valamint a hornyolás. Mázas edények nincsenek az anyagban.

Az imént vázolt fejlődési irányokat már más kutatók is jelezték. Természetesen nem beszélhetünk szigorú fejlődésről; a különböző típusok egymás mellett léteznek, több változat is megjelenik, és vannak olyan darabok, amelyeket nem lehet semmilyen tipológiába illeszteni.

A leletanyag analógiái Erdély régészeti leleteiben és városaiban egyaránt megtalálhatóak. Sajnos rendkívül alacsony a telepátások száma. A hasonló kerámiaanyagok korát a kutatók egyöntetűen a 13-14. századra teszik. Eligazító adatokat szolgáltat a Székelykeresztúr belterületén (Szabadság tér 48.) feltárt kétperiódusú kemence.⁵⁹ Ennek alsó sütőfelülete alól 13. század végi, 14. század eleji, lassúkorongon felhúzott fazéktöredékek kerültek elő, felső sütőfelületébe pedig 14. századi, jórészt gyorskorongolt kerámiát tapasztottak. Mindkét periódus anyagával rokon fazéktípusok találhatók Bálványosváron is. Előfordul a késő Árpád-kori kettős tagolású perem (a. tár: 10, 20; 4. kép 1; 6. kép 2), a barázdált edényszáj (a. tár: 12, 25; 4. kép 3; 6. kép 7)

⁵⁹ BENKŐ-DEMETER-SZÉKELY 1997, 50-51.

és a levágott perem (a. tár: 9, 11, 13, 21–23; 3. kép 3; 4. kép 2, 4; 6. kép 3–5).⁶⁰ A 14. századi peremfejlődés is mutat hasonlóságokat a székelkeresztúrral. Itt is nagy számban fordulnak elő a galléros peremek, a nyakat a válltól elválasztó külső borda szintén megjelenik (a. tár: 35, 46; 6. kép 17; 7. kép 9).⁶¹ A 14. századi csekefalvi fazekak párhuzamba állíthatók a bálványosvári galléros (a. tár: 35–43; 6. kép 17–19; 7. kép 1–6) és a megvastagított, legömbölyített peremű edénytípusokkal (a. tár: 27–34; 6. kép 9–16).⁶²

Egy medgyesi középkori ház 13. század végi–14. századiként meghatározott kultúrrétegében a túlnyomórészt galléros típusok mellett szögfejalakú és megvastagított, kívülről visszanyomott peremeket találtak.⁶³ Ezeknek a párhuzamai megvannak a várban. Az ásatók erre az időre több peremtípus párhuzamos meglétét feltételezik. A fentiekén kívül külön típust képezne a belső felén fedőtartó vállkiképzéssel ellátott és a megvastagodó, erőteljesen tagolt, levágott vagy legömbölyített forma. Erre példák a jelen anyagban a 46, 48–50. peremek (7. kép 9, 11–13).

Nagy mennyiségű galléros, több kihajtott, lapított vagy legömbölyített végű és néhány visszanyomott peremű fazéktöredék került elő Radu Popa és Mircea Zdroba Nagybánya melletti ásatásán.⁶⁴ A kerámiával együtt a jól dokumentált rétegsorokban 14. századi sarkantyúkat találtak. A galléros típus fejlődéséről írják, hogy idővel a mélyedés kifejezettebbé válik, a tagolás bonyolultabb lesz, és az utolsó szakaszban levágják a perem tetejét. Hasonló darab előfordul Bálványosváron, de a perem tetejét még nem vágják le. Ugyanilyen fejlődési fokokat állapít meg Mihai Blăjan a bálványosváralji kerámiaanyag elemzésekor.⁶⁵ A 14. század második felében megjelenő erőteljes tagolást a fedőtartó horony kiképzésével indokolja.

Térbeli közelsége miatt érdekes Sepsiszentgyörgy-Bedeháza 12–14. századi települése. Az Árpád-kori típusok mellett a bálványosvári anyaggal rokon darabok is megtalálhatóak: galléros peremek, továbbá hullámvonalas és bordás díszítés.⁶⁶

További párhuzamba állítható leletek kerültek elő Doboka, Tiliske, Bráza és a Brassó melletti

Gesprengberg középkori váraiból.⁶⁷ Az itteni feltárásokat közlő publikációk azonban keveset foglalkoznak a kerámia bemutatásával.

A bálványosvári edények legjobb kapcsolatai tehát Erdélyben vannak, de a moldvai leletekhez is szoros rokonság fűzi őket, míg a mai magyarországi leletekhez csak vékony szállal kötődnek. A fő típusok megjelenésében Magyarországhoz képest bizonyos időeltolódással számolhatunk, miként Elena Busuioc megállapítása szerint Erdély és Moldva között is fáziseltérés mutatható ki.⁶⁸ A galléros, a lehúzott és a legömbölyített peremek Magyarország nyugati részén már a 13. században megjelennek – Erdélyben csak a 14. században számolhatunk velük.⁶⁹ Leginkább a peremkiképzésben vannak hasonlóságok; az edények anyaga és alakja már kevésbé rokonítható.⁷⁰ Moldvában az erdélyi kerámiatípusok kitűnő párhuzamait fedezhetjük fel, és ami fontos, a leletek pénzzel datált rétegekből származnak.⁷¹

A fentiek alapján elmondható, hogy az itt bemutatott anyag nem nagyon különbözik a hasonló korú erdélyi lelőhelyek anyagától. A jobb minőségű fazék elég ritka: a koraiak közül a 7–9, 13. (3. kép 1–3; 4. kép 4); a késeiak közül a 26, 47, 49–51, 61. számú tartozik ide (6. kép 8; 7. kép 10, 12–14; 8. kép 10).

Minőségileg más kategóriát képviselnek a bögrék és a kancsók. Bögréből sajnos mindössze egy kiegészíthető darab került elő (a. tár: 64; 9. kép 1) és egy másiknak a fenéktöredéke (a. tár: 65; 9. kép 2). Színük szürke és vörös, jól égetettek, homokkal soványítottak. Mindkettő gyorskorongolt, de a 64. alján fenékbélyeg található. A 14. századra keltezhetőek.

Kancsók

A kancsók a teljes anyagnak majdnem 20%-át teszik ki. Könnyen lehet, hogy a töredékek között korszok maradványai is előfordulnak, de a két kiegészíthető edény (a. tár: 75–76; 11. kép 1–2) kancsó volt. Nagy részük gyorskorongolt (kivételt képez például a 73. darab; 10. kép 8). Anyagukat tekintve egységesek: homokkal soványítottak, színük sárga, sárgászöld és vörös, kitűnő égeté-

⁶⁰ BENKŐ-DEMETER-SZÉKELY 1997, 2. kép, 3–4. táblák.

⁶¹ BENKŐ-DEMETER-SZÉKELY 1997, 3–6. képek, 4–5. táblák.

⁶² BENKŐ 1992, 42, 44. táblák.

⁶³ BLĂJAN-TOGAN 1988–1991, 2–3. táblák.

⁶⁴ POPA-ZDROBA 1966, 21, 34. táblák.

⁶⁵ BLĂJAN 1975, 626, 8–9. táblák.

⁶⁶ HOREDT 1956, 15–16. táblák.

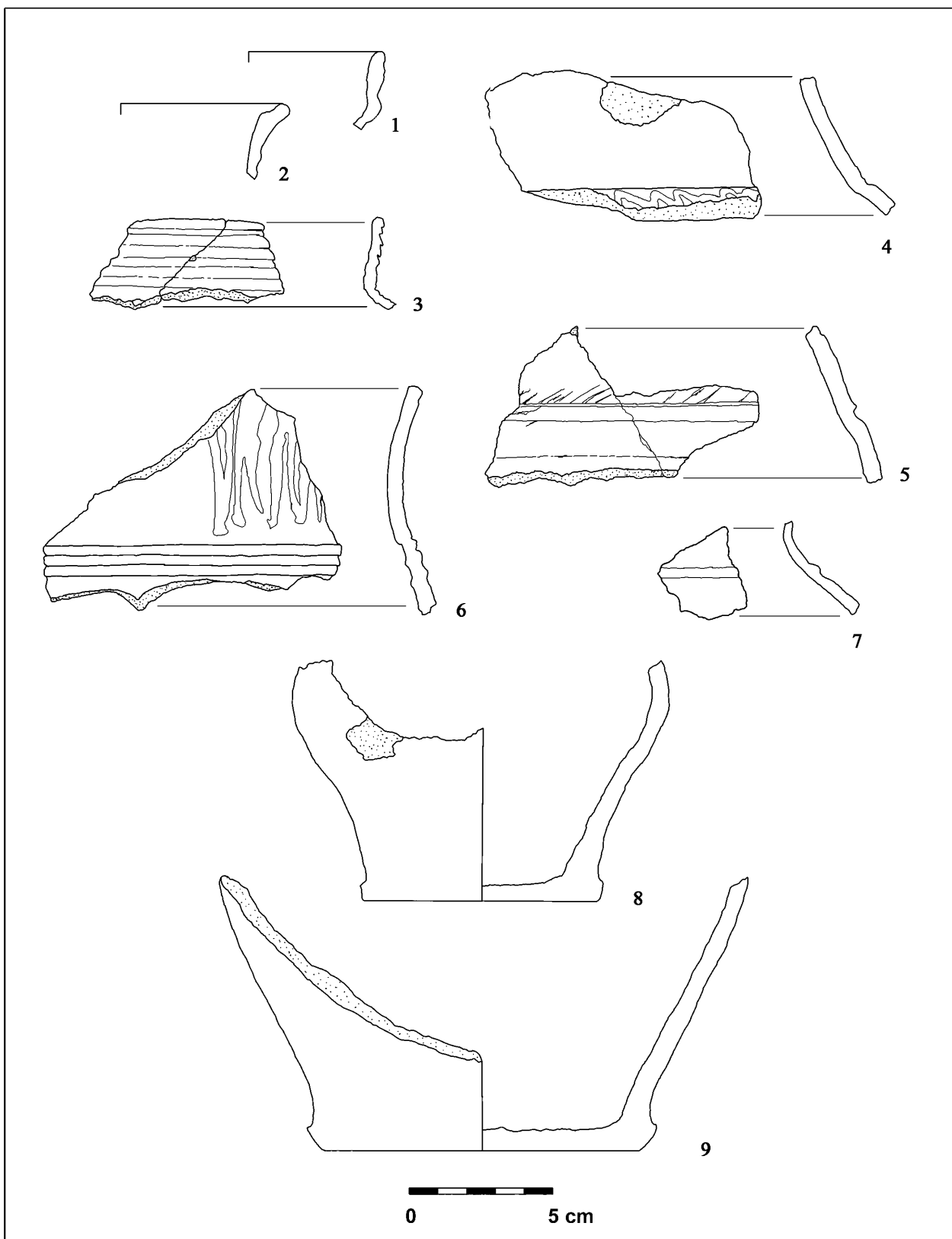
⁶⁷ PASCU-RUSU-IAMBOR-EDROIU-GYULAI-WOLLMANN-MATEI 1968, 7. tábla; NÄGLER 1967; NÄGLER 1969, 3. tábla; ALEXANDRESCU-CONSTANTINESCU 1959, 676, 2–7. képek.

⁶⁸ BUSUIOC 1975, 69.

⁶⁹ HOLL 1973, 203–204, 25, 27. képek.

⁷⁰ HOLL 1963, 72–73. képek; HOLL 1966, 5, 9–10, 18, 29, 34, 36. képek; PARÁDI 1973, 9–11. képek.

⁷¹ BUSUIOC 1975.

10. kép. Bálványosvár. 1-9: kancsók töredékei, 14. sz.-15. sz. eleje
Abb. 10. Bálványosvár. 1-9: Kannenfragmente, 14. Jh.-Anfang 15. Jh.

sűek. A porózus edényfalú fazekakkal ellentétben ezek anyaga tömörebb és keményebb, felszínük sima. Díszítésük változatos, a legtöbb mintával a 75. kancsót látták el. Nyakát alul és felül egy-egy kiugró sáv határolja; a felsőben bekarcolt hullámvonalat láthatunk, az alsóban két sorban rádliszzerűen benyomkodott díszeket (11. kép 1). A 70. vállán mélyen bekarcolt vonal fut, ennek felső részén harántirányú, rendszertelenül húzott bekarcolások találhatók (10. kép 5). A 72. töredéket egy borda díszíti (10. kép 7), a 71-esen besimítást és bordázást láthatunk (10. kép 6), a 69-esen ismét egy sávban futó hullámvonalat (10. kép 4). A 73–74. számú edényeken szintén vannak besimítások (10. kép 8–9). A kancsókon festést nem alkalmaztak, de ezt pótolta a gazdag plasztikus díszítés. Anyaga, színe, megformálása alapján kancsó pereme lehetett a 68. töredék (10. kép 3). Ugyanez tételezhető fel a 66. és a 67. esetében is, bár nem kizárt, hogy ezek tálkák peremei voltak (10. kép 1–2). A díszítésekhez hasonlóan a kancsók formái is nagyon változatosak lehettek; méreteiket azonban a 76. kivételével nem ismerjük (11. kép 2).

Típusokat az anyag töredékessége miatt nem lehet meghatározni, erre egyelőre a szakirodalomban sem történtek kísérletek. A kancsóknak és korsóknak a már felsorolt lelőhelyeken szintén megvannak a kapcsolataik, még ha jóval kevesebb is, mint a fazekaknak. Egy segesvári ásatásból, 13–14. századi rétegekből több hasonló edénytöredék került elő; ezeket Radu Popa szász fazekasokkal hozta kapcsolatba.⁷² Benkő Elek ásatásaiból szintén származtak hasonló darabok.⁷³ A 76. kancsó alakjával és anyagában is elüt a többitől (11. kép 2); legjobb analógiái a Moldvában feltárt jó minőségű, külföldi edények közt vannak, ezeknek lehet szerény helyi utánzata.⁷⁴ A kézikorongolt darabok a 13–14. század fordulóján indulhatnak, a 14. század végére tehető a 75. és a 76. (11. kép 1–2). A lépcsős fenekű kancsók (pl. a 74. számú; 10. kép 9) már átcsúsznak a következő század elejére.⁷⁵ Ezek az ízlésesen megformált és kitűnő minőségű edények a várúr és környezete asztali kerámiáját képezhették.

A fazekak és a kancsók közti nagyfokú különbözőség miatt eltérő eredetre kell gondolnunk: a gyenge minőségű fazekak és talán a bögrék is a környéken, például Torján készülhettek, a kancsókat pedig a nemesség hozathatta egy városi

(vagy mezővárosi) műhelyből. Közelsége miatt önkéntelenül is felmerül a középkorban Torjavására néven emlegetett Kézdivásárhely. Újkori írott források alapján feltételezhetjük, hogy az Aporoknak a középkorban is voltak itt érdekelt-ségeik. A Moldva felé tartó Szászút mentén fekvő mezővárosban német lakosság is élhetett. Talán velük függ össze a szász kapcsolatokat mutató finom, vörös kerámia készítése. A fazekak és kancsók nem csak a minőség szempontjából különböznek, eltérő hagyományú műhelyre utal az égetési technika és az alapanyagul használt agyag is.⁷⁶

Fenekbélyegek

A bálványosvári kerámiaanyagban a 64. bögrén és a 75. kancsón fordultak elő fenékbélyegek (9. kép 1; 11. kép 1). Torján még gyakoribb lehetett, mert a néhány előkerült töredék között három bélyeges fenék is volt. Rajzuk egyszerű és szokványos: van küllős (a. tár: 64, 79; 9. kép 1; 12. kép 3) és pontos-körös (a. tár: 75, 77; 11. kép 1; 12. kép 1). Különös azonban, hogy kidolgozásuk alapján a bögre és a kancsó is gyorskorongoltnak tűnik. A kancsó alsó részén, kívül is, de főleg belül a gyorskorongolásból származó bordák figyelhetőek meg, a bögrén szintén. A torjai edények közül a 77. és a 78. gyorskorongolt (12. kép 1–2). Az új technika átvétele logikusan maga után vonja a korongról való levágást, hiszen a gyorskorongra erősen rátapasztott agyagot nehéz pusztá emeléssel eltávolítani. A néhány háromszéki kivétel egyelőre további megerősítésre szorul. Magyaratzatként felvetődhet, hogy a bélyegeket a levágás után helyezték el. Ennek mindenesetre ellentmond, hogy a jegyek dombormintásak. Más, fenékbélyeg nélküli gyorskorongolt edényeken is látszanak a leemelések nyomai (a. tár: 17; 5. kép 4). A fenék göröngyös felülete és a rátapadt homok miatt határozottan elkülönülnek a levágott daraboktól (a. tár: 18, 65, 73; 5. kép 5; 9. kép 2; 10. kép 8). Ezekkel kapcsolatban nem zárhatjuk ki, hogy korongolás után homokkal beszórt felületre állították őket. A fennmaradt edényalak (kb. 25 db) fele a korongról levágott, fele leemelt.

A bálványosvári fenékbélyegek kapcsolatban állnak a torjaiakkal; a küllős és a pontos-körös forma mindkét helyen előfordul. A 75. kancsó

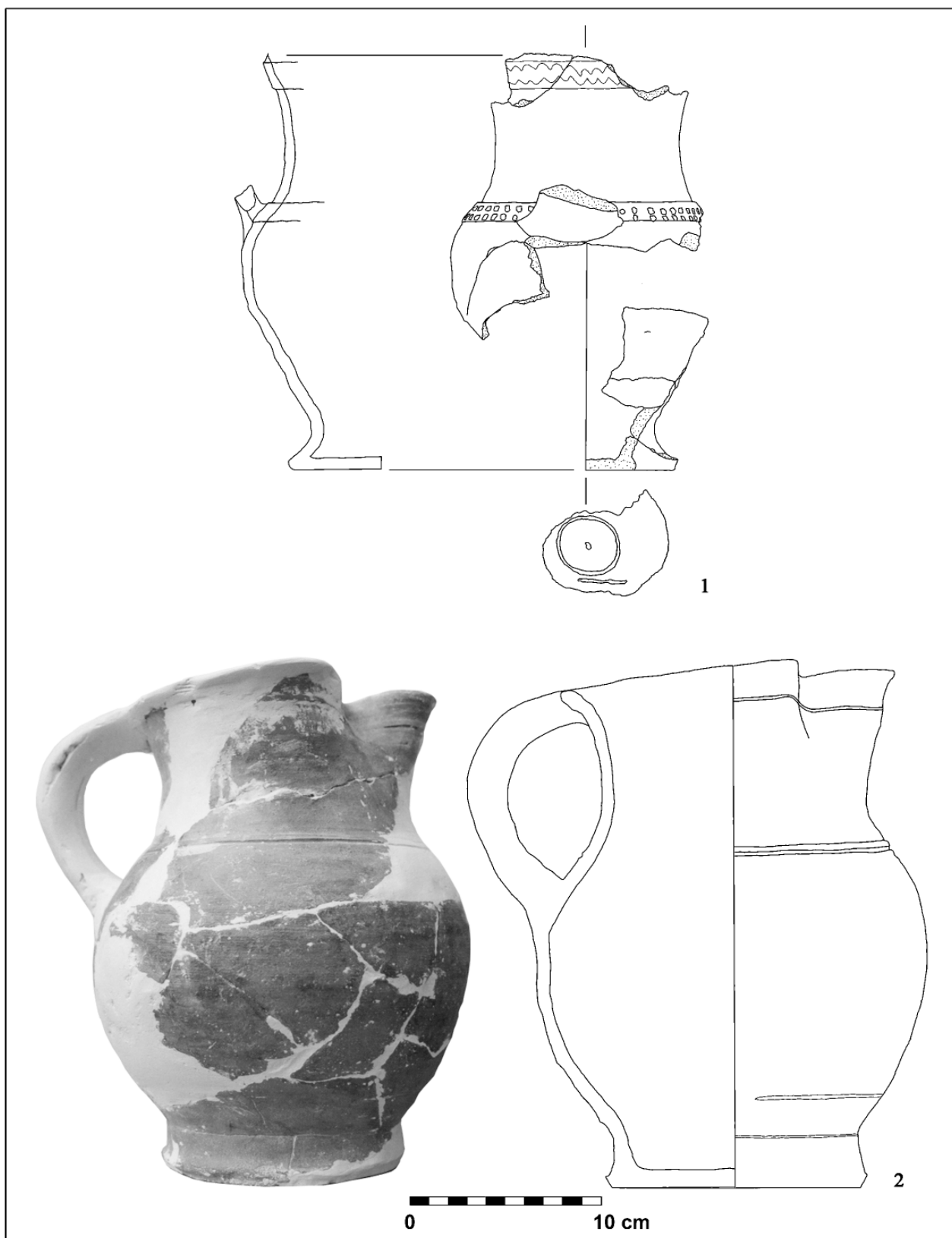
⁷² POPA-BALTAG 1980, 6. kép d, e, f, 7. kép f, g.

⁷³ BENKŐ-DEMETTER-SZÉKELY 1997, 51, 6–7. képek, 5–6. táblák.

⁷⁴ BUSUIOC 1975, 39. tábla.

⁷⁵ BORDI Zs. LORÁND 2000. évi ásatásán egy 16. századra datálható korsó is előkerült.

⁷⁶ Csak további székellyöldi ásatások után vállalkozhatnánk fazekasközpontok és vonzáskörzeteik konkrét meghatározására. A középkori erdélyi kerámialeletek keltezési problémáihoz és a fazekasközpontok kérdéséhez lásd még: SZÖCS 2000.

11. kép. Bálványosvár. 1-2: kancsók, 14. sz. vége

Abb. 11. Bálványosvár. 1-2: Kannen, Ende 14. Jh.

(11. kép 1) bélyegével tökéletesen egyező bélyeg látható az egyik csernátoni fazék alján.⁷⁷ Anyagban és színben is megfelelnek egymásnak, a csernátoni csak egy árnyalatnyival égett vörösebbre. A térbeli közelség miatt is feltételezhetjük az azonos műhelyből való származást. Csernátonban több edényen megfigyelhető az azonos fenékbélyeg; ezek az edények ugyanazon a korongon készültek. A fentiek alapján bizonyosra vehető, hogy területünkön a fazekasok a 14. század második felében még gyakran ellátták mesterjeggyel termékeiket. A háziipari keretek közt folyó előállítás ekkoriban válthatta fel a szakosodott gyártás, azonban az új technika, a gyorskorong és a korongról való levágás hamarosan meg is szüntette a fenékbélyeg alkalmazását.

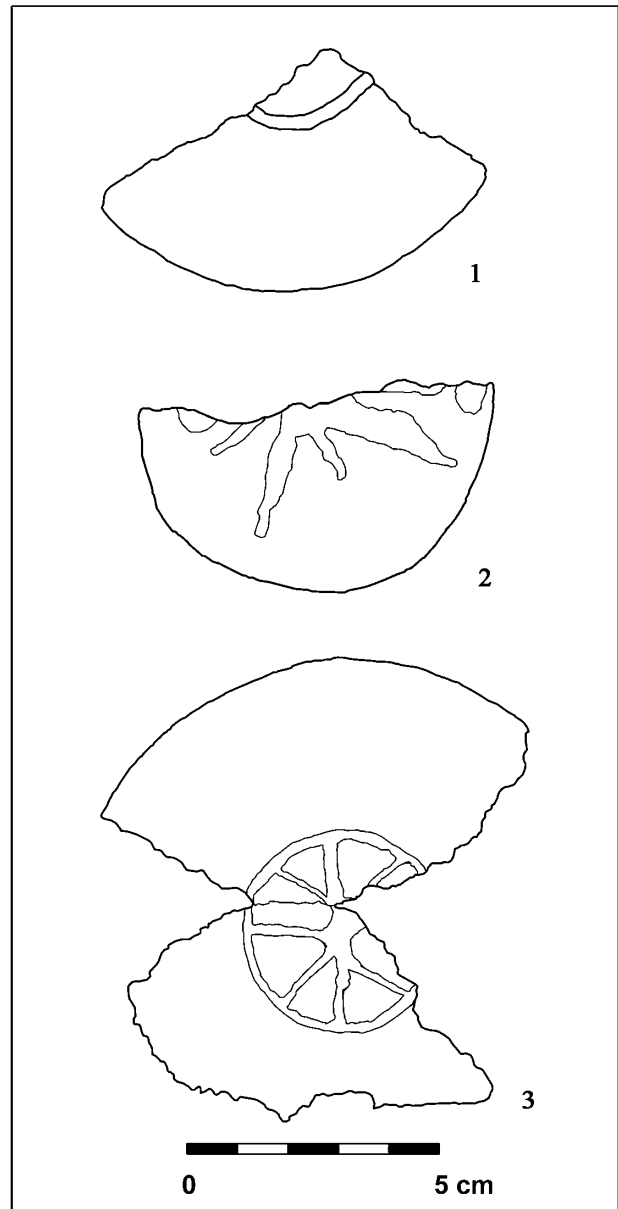
Vastárgyak

Az 1984-es torjai ásatások során a 13. századi kerámiát tartalmazó, földbe mélyített házból egy vaskulcs is előkerült (a. tár: 81; 13. kép 2). Szintén Torján, Fésűs Gábor kertjében egy ezzel majdnem tökéletesen egyező példányt találtak; különbség csak a tarajkiképzésben észlelhető (a. tár: 80; 13. kép 1). Készítési technikájuk, díszítésük, méreteik megegyeznek, ami azt jelenti, hogy közel azonos időben készültek. A fülek fogaskerek alakja szokatlan, de nem ismeretlen. Legjobb párhuzama a pécsi káptalan 1278. évi pecsétjének kulcsábrázolása.⁷⁸ Az egyetlen vasrúdból történő kovácsolás, a tömör szár, a taraj kezdetleges kiképzése 13., esetleg 12. századi jellegzetességek.⁷⁹ Nem jelennek meg rajtuk a 14. századi fejlődés elemei: a több elem hegesztésével való kialakítás, az üreges szár, a rombusz alakú fül, a szaka, a fülecs.

A földbe mélyített ház anyagából legkevésbé a három nyílhegyet lehet datálni (a. tár: 82–84; 13. kép 3–5). E típusok a honfoglalás korától kezdődően az Árpád-korban végig használatban voltak. A kerámiaanyag és a kulcsok alapján földbe kerülésük idejét a 13. századra tehetjük.

A vár keltezése és a hagyományok

A viszonylag szűk időszakot felölelő kerámiaanyag meglehetősen pontossággal jelzi a vár használatának virágkorát. Ferenczi Sándor a leleteket figyelmen kívül hagyva, csupán az építészeti jelenségekre támaszkodva keltezte a várat. Véleménye szerint először a torony, majd a belső, végül a külső vár épült fel.⁸⁰ A torony építését a

12. kép. Torja. 1–3: fenékbélyegek, 14. sz.

Abb. 12. Torja. 1–3: Bodienstempel, 14. Jh.

12. századra datálta. Többször is hangsúlyozta, hogy a 15–16. században már nem áldoztak a várra, sőt már a 14. században is csak vadászatok alkalmával vagy ellenséges támadások esetén búvóhelynek használhatták. Székely Zoltán hasonlóan vélekedett, ő a vár kezdetét a 12–13. századra tette.⁸¹

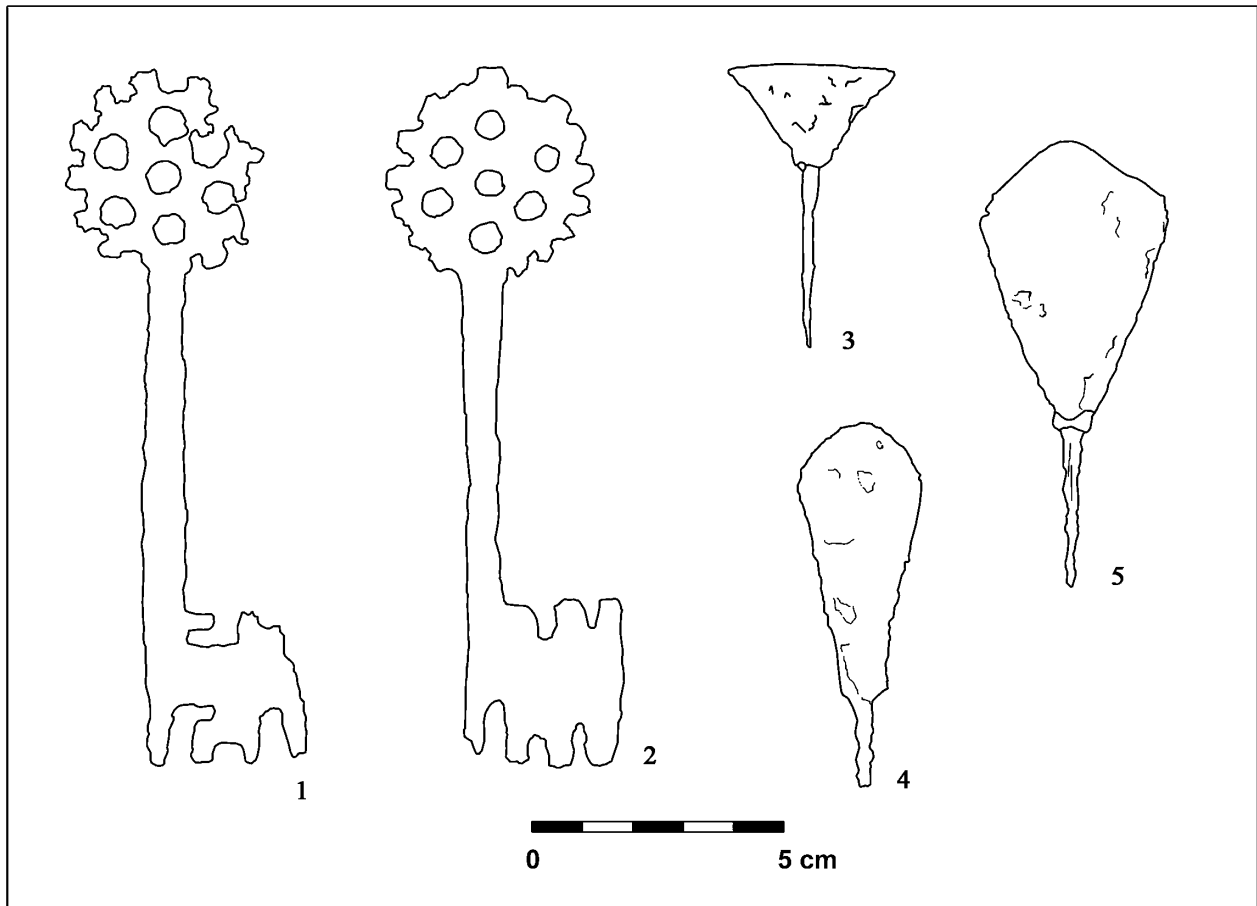
⁷⁹ TEMESVÁRY 1960, 201–202.

⁸⁰ FERENCZI 1998, 228.

⁸¹ SZÉKELY 1976–1977, 57–58. Székely Zoltán a datáláskor a kerámialeleteket is figyelembe vette. Hogy mégis egy viszonylag korai időpontra gondolt, azzal magyarázható, hogy a régészeti adatokat megpróbálta összehangba hozni az Apor Péter által lejegyzett hagyománnyal.

⁷⁷ Közöletlen lelet a Székely Nemzeti Múzeum raktárában.

⁷⁸ TEMESVÁRY 1960, 53. ábra.

13. kép. Torja. 1–5: kulcsok, nyílhegyek, 13. sz.

Abb. 13. Torja. 1–5: Schlüssel, Pfeilspitzen, 13. Jh.

A kerámiaanyag a 13. század közepén indul; a néhány korainak tűnő, archaikus elemeket őrző töredék is ekkor készülhetett. A torony a 13. század második felében már mindenképpen felépülhetett. A leletek 13. század végi, 14. századi mennyiségi növekedése jelzi a vár fénykorát. A minőségi asztali kerámia valamivel később, a 14–15. század fordulóján tűnik el; az Aporok ekkor már minden bizonnyal torjai udvarházukba költöztek. A várat még egy ideig használták, de a 15. századi leletek száma nagyon csekély. A 15. század végén, a 16. században már magára hagyták az erődítményt. A régészeti anyagból levont következtetések nagyjából megfelelnek az írott források szűkszavú adatainak.

Az írott forrásokon belül meg kell különböztetni az okleveleket és a 18. század elején lejegyzett (vagy ekkor kitalált), az Aporok és Bálványosvár eredetére vonatkozó hagyományt. Mindenekelőtt báró Apor Péter művét, a *Lusus Mundit* kell megemlíteni, amelyben az 1676–1752 között élt szerző, az Aporok leszármazottja saját családjá történetét próbálta összeállítani.⁸²

A 14–16. századi eseményekkel, kapcsolatokkal keveset foglalkozik. Valójában csak a 17. században tud kibontakozni, és a legtöbb adatot saját koráról szolgáltatja. Írásának célját így fogalmazza meg: „...nincs nekem más szándékomban, csak hogy bebizonyítsam, hogy ez egyszerű família a Scythiából való kijövetel óta nemes volt.”⁸³ Ez a szándék munkál benne, amikor összegyűjti a vonatkozó okleveleket, amikor inti nagybátyját, Apor Istvánt, hogy a levéltárakból igyekezzék a család nemességét igazoló írásbeli bizonyítékokat gyűjteni, és amikor adatok hiányában kitalálja az Aporok korai történetét egészen Árpádig visszamenőleg. A család históriáját már nagybátyja, Apor Lázár meg akarta írni, de a Rákóczi-szabadságharc kitörése megakadályozta ebben, majd 1706-ban meghalt. A legkorábbi okleveleket állítólag ő vesztette el Konstantinápolyban.

Apor Péter bemutat egy 1311-es és két 1324-es oklevelet. Ezek máig fennmaradtak, sőt olyano-

⁸² APOR 1912.⁸³ APOR 1912, 2.

kat is ismerünk a 14. század elejéről, amelyeket a báró nem látott. Utal viszont Zsigmond király 1402-es Bálványosvárra vonatkozó megerősítő levelére, amely már az ő idejében elégett Galacon. Ebben az oklevélben állítólag azt olvasta, hogy a várat Opour alapította, mégpedig akkor, amikor Szent István legyőzte Gyulát. A 11. század elején már itt lévő székelyek nem akarták az új vallást gyakorolni, „...hanem az erdők között magas, sziklás hegy felett e várba szállottak bálványt imádni. Innen maradt e várnak mai napig a neve Bálványos vára.”⁸⁴ Elég gyanús körülmény, hogy egy elveszett oklevélre hivatkozik, amely ténylegesen megjelölné az alapítót, Opourt. Nyilván családja ősiségét és a várhoz való jogát igyekszik itt bizonyítani. A várat semmiképpen nem építhették ilyen korai időpontban. A székelyek bálványimádásáról és Szent István elleni harcáról szóló mondát vagy ő maga találta ki éppen itt, vagy a hagyományból vette, mindenesetre a legenda ma is él, de valóságtartalma nincs. A báró tévedésből vagy túlbuzgóságból más valótlan dolgokat is állít. Például a 14. század elején az Aporok őse lett volna az a László

vajda, aki a bajor Ottótól elvette és magánál tartotta a magyar koronát. Bizonyosságul az elődök elbeszéléseit említi, akik saját szemükkel látták Bálványosvár homlokkövén Opor László erdélyi vajda címerét; hallotta továbbá Apor Istvántól, hogy a levelek között, amelyeket Lázár Konstantinápolyban elvesztett, Opor László néhány levele is ott volt. Opor László kétségkívül kitalált személy.

A későbbi történetírók ezeket a hamis állításokat ismételték.⁸⁵ Kővári László volt az első, aki bizonyos szintű forráskritikát gyakorolt. A biztonság kedvéért az oklevelek mellett a hagyományt is lejegyezte, de utalt arra, hogy az eredetet illetően Szegedi János hozta „e zavarba a szerény Apor családot”.⁸⁶ A jezsuita Szegedi János a magyar királyokról írt könyvecskéjében tekintélyes részt szentel az Aporok korai történetének, de teljes egészében Apor Péter adataira támaszkodik, nyilván nem véletlenül.⁸⁷ A jezsuita iskolában nevelkedett Apor Péter és Szegedi közt szoros kapcsolat lehetett. Balló István az Apor Péter életéről írt monográfiájában a *Lusus Mundi* keletkezési körülményeiről több adalékkal szolgált.⁸⁸ A családtörténet megírását Apor István szorgalmazta, ugyanis magas hivatali tisztségekbe emelkedve sok ellenséget szerzett magának, akik nem mulasztották el ócsárolni és rágalmazni familiáját.⁸⁹ A műnek a család nagyságát kellett bizonyítania. Apor Péter a felkérésnek eleget tett, hiszen lekötöztette a nagybátyjának, de mentségére szolgál, hogy a munkát nem a nagy nyilvánosságnak szánta, és atók alatt megtiltotta, hogy valaha is kiadják. Ennek ellenére átkerült a köztudatba. A székely családok történetével foglalkozó Pálmay nem kételkedett az ősi eredetben.⁹⁰ Székely Zoltán hitelesnek fogadta el az 1402-es állítólagos oklevelet, építéstörténeti megfontolásokból a torony emelését mégis a 12–13. századra tette; a várat királyi birtoknak tartotta, amelyet csak később kaptak meg az Aporok.⁹¹ A zavaros adatoktól a mai napig nem tudnak szabadulni a várleírások és az útikönyvek.⁹²

Adattár

Az adattár tételeinek sorszáma megegyezik az elemzés során hivatkozott számokkal.

1. *Válltöredék.* Falvastagsága 5 mm, jól égetett, színe szürke, soványító anyaga kavics, sűrűn húzott hullámvonallal díszített. (2. kép 1)

2. *Oldaltöredék.* Falvastagsága 5 mm, égetése egyenetlen, kívül szürke, belül vörös színű, soványító anyaga homok, hullámvonallal díszített. (2. kép 2)

⁸⁴ APOR 1912, 24.

⁸⁵ Még ezeken is túltett az 1796-ban szerkesztett/hamisított Csíki Székely Krónika képtelen adathalmazára. SZÁDECZKY 1905.

⁸⁶ KŐVÁRI 1854, 13.

⁸⁷ SZEGEDI 1744, 128–134.

⁸⁸ BALLÓ 1897.

⁸⁹ Erről Apor István titkára, Cserei Mihály is megemlékezik Históriajában: CSEREI 1983, 78. A rövid részletre érdemes kitérni, mert amellett, hogy felidézi a kor szellemét, a család okleveleiről is beszámol: „Emlékezem reá, mikor egykor Fejérvárat létünkben az erdélyi Bánffy és Bethlen urak mind háta megé szegény úrnak, gróf Apor Istvánnak, mind pedig szemiben hánnak a magok familiájának régiségét és gyaláznak az Apor familiát, megbúsulván lejőve szállására, hivatá a két fejérvári káptalanokat és monda nekik: »Édes atyámfiak, kérlek, hányjátok fel a káptalanbeli leveleket, lássátok meg, ha találtok-e valami mentiőt az én genealógiámról. Fáratságtokat hejában nem hagyom.« Mintegy három hét múlva ihol jönnek a káptalanok s hát rátaláltak egy gróf altorjai Apor Sándor donációjára függőpecsét alatt, melyben in anno 1373 egy szolgájának Szárazpatak nevű faluban két sessiót ad inscriptióban. Más levelet is hozának in originali, melyben törvénybeli processus vala ugyan gróf Apor Sándor ellen egy nemesember megveretésiért. A szegény úr a káptalanokat tisztességesen megajándékozván, az original leveleket tőlök kezéhez vevé és felmenvén a Guberniumban, producálá előttök, azt mondván: »Urak! Ti mindenkor a magatok familiáját hántorgatjátok s az én familiámat gyalázzátok. Ihol én az én familiámnak régi úri genealógiáját világosan megbizonyítom, mutassatok nekem a magatok familiájának régiségéről hasonlókat.«” A két oklevél sajnos nem maradt ránk, valószínűleg azért, mert azokat a gróf „kezihez vevé”.

⁹⁰ PÁLMAY 1901, 18–22.

⁹¹ SZÉKELY 1976–1977, 58.

⁹² Lásd pl. KISS 1987, 290–291.

3. *Válltöredék*. Falvastagsága 5 mm, égetése egyenetlen, színe vörös, soványító anyaga homok, bekarcolással díszített. (2. kép 3)

4. *Oldaltöredék*. Falvastagsága 5 mm, lassúkorongon készült, égetése egyenetlen, színe szürke, soványító anyaga homok, rádlival díszített. 12–13. század. (2. kép 4)

5. *Cserépbogrács fenéktöredéke*. Falvastagsága 6 mm, égetése egyenetlen, színe vörös, soványító anyaga homok. 13. század. (2. kép 5)

6. *Oldaltöredék*. Falvastagsága 5,5 mm, lassúkorongon készült, égetése egyenetlen, kívül szürke, belül vörös színű, soványító anyaga homok, bordázással díszített. 14. század. (2. kép 6)

7. *Peremtöredék*. Falvastagsága 6 mm, peremátmérője 14 cm, lassúkorongon készült, égetése egyenetlen, színe vörösszürke, kettős bekarcolt hullámvonallal díszített, pereme visszahajtott, benyomkodással bordázott. 13. század. (3. kép 1)

8. *Peremtöredék*. Falvastagsága 5 mm, peremátmérője 12 cm, lassúkorongon készült, jól égetett, színe vörössbarna, soványító anyaga kavics, bekarcolt hullámvonallal díszített. 13. század. (3. kép 2)

9. *Peremtöredék*. Falvastagsága 6 mm, peremátmérője 15 cm, lassúkorongon készült, égetése egyenetlen, színe vörös, soványító anyaga kavics, bekarcolt hullámvonallal díszített, pereme levágott. 13. század. (3. kép 3)

10. *Fazék*. Magassága 15,6 cm, falvastagsága 5 mm, peremátmérője 13,5 cm, fenékátmérője 8,9 cm. Lassúkorongon készült, égetése egyenetlen, színe szürke. Vállán két párhuzamos bekarcolással díszített. Pereme kettős tagolású, tölcseresen kihajló, teteje ferden levágva vagy kézzel egyenesre nyomva. Alakja tömzsi, szabálytalan forgátestű, erősen deformált (ez esetleg a restaurálásnak is betudható). Szája széles, a korongról leemelték. 13. század vége. (4. kép 1)

11. *Fazék*. Magassága 17,2 cm, falvastagsága 6 mm, peremátmérője 12,8 cm, fenékátmérője 9 cm. Lassúkorongon készült, égetése egyenetlen, színe szürkésvörös, soványító anyaga kavics. Pereme kihajló, egyenesen levágott, nyaka rövid, gömbös testű, a korongról leemelték. 13. század vége. (4. kép 2)

12. *Fazék*. Magassága 18,6 cm, falvastagsága 6 mm, peremátmérője 13,5 cm, fenékátmérője 8,8 cm. Lassúkorongon készült, égetése egyenetlen, színe barnászvörös, soványító anyaga kavics. Vállán hullámvonal található, oldalán csigavonal fut körbe, pereme bordázott, szája tölcserzerűen kihajlik, teste hordó alakú, nyújtott. Igen rossz minőségű kerámia. 13. század. (4. kép 3)

13. *Fazék*. Magassága 15,4 cm, falvastagsága 5 mm, peremátmérője 10,5 cm, fenékátmérője 6,5 cm. Lassúkorongon készült, égetése egyenetlen, színe szürke, soványító anyaga kavics. Nyaki részén és vállán egy-egy bekarcolt vonal díszíti, pereme levágott, felső részén alig érzékelhető kis borda fut. Nyaka hengeres, válla széles, alja erősen szűkül, alakja karcsú. 13. század vége–14. század eleje. (4. kép 4)

14. *Fazék*. Falvastagsága 4–5 mm, fenékátmérője 11 cm, gyorskorongon készült, égetése egyenetlen, kívül szürke, belül vörös színű, soványító anyaga örlött cserép. 14. század. (5. kép 1)

15. *Fazék*. Falvastagsága 6 mm, peremátmérője 13 cm, gyorskorongon készült, égetése egyenetlen, színe vörösszürkés, soványító anyaga homok, alsó felén a gyorskorongolás következtében erőteljesen bordázott. 14. század. (5. kép 2)

16. *Peremtöredék*. Falvastagsága 6 mm, peremátmérője 15 cm, égetése egyenetlen, kívül szürke, belül vörös színű, soványító anyaga homok. (5. kép 3)

17. *Fazék*. Magassága 23,3 cm, falvastagsága 6 mm, peremátmérője 13,2 cm, fenékátmérője 10,2 cm. Gyorskorongon készült, égetése egyenetlen, kívül szürke, belül vörös színű, soványító anyaga homok. 14. század. (5. kép 4)

18. *Fazék*. Magassága 21,8 cm, falvastagsága 5 mm, peremátmérője 14 cm, fenékátmérője 9,5 cm, égetése egyenetlen, kívül szürke, belül vörös színű, soványító anyaga örlött cserép. 14. század. (5. kép 5)

19. *Peremtöredék*. Falvastagsága 5 mm, peremátmérője 12 cm, égetése egyenetlen, színe szürke, soványító anyaga homok. (6. kép 1)

20. *Peremtöredék*. Falvastagsága 6 mm, peremátmérője 15 cm, égetése egyenetlen, kívül vörös, belül szürke színű, soványító anyaga homok. (6. kép 2)

21. *Peremtöredék*. Falvastagsága 7 mm, peremátmérője 15 cm, égetése egyenetlen, kívül szürke, belül vörös színű. Kétszeresen tagolt, külső oldala ívesen kihajlik. (6. kép 3)

22. *Peremtöredék*. Falvastagsága 6 mm, peremátmérője 14 cm, gyorskorongon készült, égetése egyenetlen, színe szürke, soványító anyaga homok. (6. kép 4)

23. *Peremtöredék*. Falvastagsága 5 mm, peremátmérője 13 cm, égetése egyenetlen, kívül szürke, belül vörös színű, soványító anyaga kavics, pereme levágott. (6. kép 5)

24. *Peremtöredék*. Falvastagsága 5 mm, peremátmérője 16 cm, égetése egyenetlen, színe szürke, soványító anyaga homok. (6. kép 6)

25. *Peremtöredék*. Falvastagsága 5 mm, peremátmérője 14 cm, égetése egyenetlen, színe szürke, soványító anyaga homok. (6. kép 7)

26. *Peremtöredék*. Falvastagsága 4 mm, peremátmérője 15 cm, égetése egyenetlen, színe szürke, soványító anyaga kavics, bordázott. (6. kép 8)

27. *Peremtöredék*. Falvastagsága 5 mm, peremátmérője 14 cm, égetése egyenetlen, színe szürke. (6. kép 9)

28. *Peremtöredék*. Falvastagsága 4 mm, peremátmérője 13 cm, égetése egyenetlen, színe szürke. (6. kép 10)

29. *Peremtöredék*. Falvastagsága 5 mm, égetése egyenetlen, színe szürke, soványító anyaga kavics. (6. kép 11)

30. *Peremtöredék*. Falvastagsága 4 mm, peremátmérője 15 cm, égetése egyenetlen, színe szürke, soványító anyaga kavics. (6. kép 12)

31. *Peremtöredék*. Falvastagsága 4 mm, peremátmérője 16 cm, lassúkorongon készült, égetése egyenetlen, színe vörös, soványító anyaga homok. 13. század. (6. kép 13)

32. *Peremtöredék*. Falvastagsága 5 mm, peremátmérője 13 cm, égetése egyenetlen, színe szürke, soványító anyaga homok. (6. kép 14)

33. *Peremtöredék*. Falvastagsága 4 mm, égetése egyenetlen, színe szürke, soványító anyaga homok. Székely Zoltán ásatásából származik. (6. kép 15)

34. *Peremtöredék*. Falvastagsága 4 mm, peremátmérője 15 cm, gyorskorongon készült, égetése egyenetlen, színe

sárgászöld, soványító anyaga kavics. Jó minőségű kerámia, fedőnek kiképzett válla erőteljesen kiugrik. 14. század. (6. kép 16)

35. *Peremtöredék*. Falvastagsága 4 mm, peremátmérője 13 cm, lassúkorongon készült, jól égetett, színe szürke. 14. század. (6. kép 17)

36. *Peremtöredék*. Falvastagsága 4 mm, peremátmérője 12 cm, jól égetett, színe szürke, soványító anyaga homok. (6. kép 18)

37. *Peremtöredék*. Falvastagsága 6 mm, peremátmérője 12 cm, gyorskorongon készült, jól égetett, színe vörös, soványító anyaga kavics. 14. század. (6. kép 19)

38. *Peremtöredék*. Falvastagsága 6 mm, peremátmérője 16 cm, gyorskorongon készült, égetése egyenetlen, színe vörös, soványító anyaga kavics. 14. század. (7. kép 1)

39. *Peremtöredék*. Falvastagsága 5 mm, peremátmérője 16 cm, gyorskorongon készült, égetése egyenetlen, színe vörös, soványító anyaga kavics. 14. század. (7. kép 2)

40. *Peremtöredék*. Falvastagsága 6 mm, peremátmérője 16 cm, égetése egyenetlen, kívül szürke, belül vörös színű, soványító anyaga kavics. (7. kép 3)

41. *Peremtöredék*. Falvastagsága 4 mm, peremátmérője 16 cm, jól égetett, színe szürke, soványító anyaga homok és kavics. (7. kép 4)

42. *Peremtöredék*. Falvastagsága 6 mm, peremátmérője 15 cm, égetése egyenetlen, kívül szürke, belül vörös színű, soványító anyaga homok és kavics. (7. kép 5)

43. *Peremtöredék*. Falvastagsága 5 mm, peremátmérője 15 cm, jól égetett, színe szürke. (7. kép 6)

44. *Peremtöredék*. Falvastagsága 8 mm, peremátmérője 16 cm, gyorskorongon készült, égetése egyenetlen, színe vörös, soványító anyaga homok. 14. század vége. (7. kép 7)

45. *Peremtöredék*. Falvastagsága 9 mm, égetése egyenetlen, színe szürkésvörös, soványító anyaga homok. (7. kép 8)

46. *Peremtöredék*. Falvastagsága 9 mm, peremátmérője 12 cm, égetése egyenetlen, kívül szürke, belül vörös színű, soványító anyaga homok. Kétszeresen tagolt, fala feltűnően vastag. (7. kép 9)

47. *Peremtöredék*. Falvastagsága 4 mm, peremátmérője 13 cm, gyorskorongon készült, jól égetett, színe vörös, soványító anyaga kavics. Fedőválla erőteljes kiképzésű. 14. század. (7. kép 10)

48. *Peremtöredék*. Falvastagsága 7 mm, peremátmérője 15 cm, égetése egyenetlen, színe szürkésvörös, soványító anyaga homok. (7. kép 11)

49. *Peremtöredék*. Falvastagsága 7 mm, peremátmérője 17 cm, gyorskorongon készült, égetése egyenetlen, színe vörös, soványító anyaga homok. Sokszorosan tagolt. 14. század vége. (7. kép 12)

50. *Peremtöredék*. Falvastagsága 7 mm, peremátmérője 16 cm, égetése egyenetlen, kívül szürke, belül vörös színű, soványító anyaga homok. Sokszorosan tagolt, nyújtott, bordázott. 14. század vége. (7. kép 13)

51. *Peremtöredék*. Falvastagsága 4 mm, peremátmérője 15 cm, gyorskorongon készült, jól égetett, színe szürke, soványító anyaga kavics. Többszörösen bordázott. (7. kép 14)

52. *Peremtöredék*. Falvastagsága 4 mm, peremátmérője 17 cm, égetése egyenetlen, színe szürke, soványító anyaga kavics. (8. kép 1)

53. *Peremtöredék*. Falvastagsága 5 mm, peremátmérője 14 cm, égetése egyenetlen, színe szürke, soványító anyaga homok. (8. kép 2)

54. *Peremtöredék*. Falvastagsága 5 mm, peremátmérője 16 cm, égetése egyenetlen, színe szürke, soványító anyaga homok. (8. kép 3)

55. *Peremtöredék*. Falvastagsága 5 mm, peremátmérője 13 cm, égetése egyenetlen, színe szürke, soványító anyaga kavics. (8. kép 4)

56. *Peremtöredék*. Falvastagsága 5 mm, peremátmérője 16 cm, égetése egyenetlen, színe szürke, soványító anyaga kavics. (8. kép 5)

57. *Peremtöredék*. Falvastagsága 5 mm, peremátmérője 14 cm, gyorskorongon készült, égetése egyenetlen, színe vörösszürke, soványító anyaga kavics. 14. század. (8. kép 6)

58. *Peremtöredék*. Falvastagsága 5 mm, peremátmérője 15 cm, égetése egyenetlen, kívül szürke, belül vörös színű, soványító anyaga homok és kavics. (8. kép 7)

59. *Peremtöredék*. Falvastagsága 4 mm, peremátmérője 16 cm, égetése egyenetlen, színe vörösszürke, soványító anyaga homok. (8. kép 8)

60. *Peremtöredék*. Falvastagsága 5 mm, peremátmérője 15 cm, gyorskorongon készült, jól égetett, színe szürke, soványító anyaga homok. (8. kép 9)

61. *Peremtöredék*. Falvastagsága 5 mm, peremátmérője 17 cm, lassúkorongon készült, égetése egyenetlen, színe vörös, soványító anyaga homok. (8. kép 10)

62. *Peremtöredék*. Falvastagsága 7 mm, peremátmérője 14,5 cm, lassúkorongon készült, égetése egyenetlen, színe vörös, soványító anyaga homok. (8. kép 11)

63. *Peremtöredék*. Falvastagsága 8 mm, peremátmérője 13,5 cm, lassúkorongon készült, égetése egyenetlen, színe vörösszürke, soványító anyaga kavics. (8. kép 12)

64. *Bögre*. Falvastagsága 5 mm, fenéktátmérője 6,5 cm, gyorskorongon készült, jól égetett, színe szürke, soványító anyaga homok. Alján kör alakú fenékbélyeg található, ennek középpontjában egy pont van, amelyből hat küllő indul ki. 14. század. (9. kép 1)

65. *Bögre feneke*. Falvastagsága 4 mm, fenéktátmérője 7 cm, gyorskorongon készült, jól égetett, színe vörös, soványító anyaga homok. 14. század. (9. kép 2)

66. *Kancsó vagy tálka pereme*. Falvastagsága 4 mm, peremátmérője 9 cm, gyorskorongon készült, jól égetett, színe vörös, soványító anyaga kavics, bordázással díszített. 14–15. század. (10. kép 1)

67. *Kancsó vagy tálka pereme*. Falvastagsága 4 mm, peremátmérője 11 cm, lassúkorongon készült, égetése egyenetlen, színe sárga, soványító anyaga homok, bordázással díszített. 14. század. (10. kép 2)

68. *Korsó pereme (?)*. Falvastagsága 4 mm, peremátmérője 11 cm, gyorskorongon készült, jól égetett, színe vörös, soványító anyaga örölt cserép, bordázással díszített. 15–16. század. (10. kép 3)

69. *Korsó oldaltöredéke*. Falvastagsága 5 mm, gyorskorongon készült, égetése egyenetlen, színe sárga, soványító anyaga homok. Egy kiemelkedő sávban bekarcolt hullámvonallal díszített. 14. század. (10. kép 4)

70. *Korsó válla*. Falvastagsága 5 mm, égetése egyenetlen, színe vörös, soványító anyaga homok. Vállán mélyen

bekarcolt vonal fut, ezt felső részén harántirányú, rendszertelenül húzott bekarcolások díszítik. Székely Zoltán ásatásából származik. (10. kép 5)

71. *Korsó oldaltöredéke*. Falvastagsága 9 mm, gyorskorongon készült, jól égetett, színe sárga, soványító anyaga homok, bordázással és besimítással díszített. 14. század. (10. kép 6)

72. *Korsó válltöredéke*. Falvastagsága 4 mm, égetése egyenletes, színe szürke, soványító anyaga homok, bordával díszített. (10. kép 7)

73. *Korsó fenéke*. Falvastagsága 5 mm, fenékmérője 8,2 cm, lassúkorongon készült, jól égetett, színe vörös, soványító anyaga homok, alakja karcsú, minősége jó. 13. század vége–14. század eleje. (10. kép 8)

74. *Korsó fenéke*. Falvastagsága 5 mm, fenékmérője 11 cm, lassúkorongon készült, jól égetett, színe vörös, soványító anyaga homok. 13–14. század. (10. kép 9)

75. *Kancsó*. Falvastagsága 4–6 mm, gyorskorongon készült, jól égetett, színe sárga, soványító anyaga homok. Kitűnő minőségű asztali kerámia. Méretei csak hozzávetőlegesen állapíthatóak meg, mert a két darab nem illeszthető össze. Pereme hiányzik, fülének csak az indítása maradt meg a vállon. A magas és széles nyakat alul és felül egy-egy kiugró sáv határolja, amelyekben a díszítést helyezték el. A felső sáv 1,4 cm széles, és bekarcolt hullámvonal fut benne, az alsó sáv 1,3 cm széles, és két sorban rádliszzerűen benyomkodták. Valószínűleg nem használt fogaskereket a mester. Az alsó sáv már a vállon helyezkedik el, és innen indult a fül is. A váll erősen kiugró, hirtelen hasasodik, majd erősen szűkülni kezd lefelé, a fenék fölött 1,5 cm-re éri el legkisebb átmérőjét. A fenék kialakítása a poharakéhoz hasonlít, de annál szélesebb. Alján fenékbélyeg található: egy kör, közepében egy pont. 14. század vége. (11. kép 1)

76. *Kancsó*. Magassága 27 cm, falvastagsága 6–7 mm, peremátmérője 18 cm (a kiöntő csőr külső szélétől a fül-

indításig 17,5 cm), fenékmérője 12,8 cm. Gyorskorongon készült, jól égetett, színe vörösesbarna. Vállán egy bekarcolt vonal és egy borda fut körbe, viszonylag nagyméretű, mégis zömök edény, hasa öblös, a peremrész a kiöntő csőr kialakítása miatt nem teljesen szabályos. A kiöntő csőrrel átellenes oldalon helyezkedett el a fül – ez elveszett, a jelenlegi kiegészítés. Pereme levágott. 14. század. (11. kép 2)

77. *Fazék fenéke*. Falvastagsága 6 mm, fenékmérője 9,5 cm, gyorskorongon készült, jól égetett, színe szürke, soványító anyaga homok. Alján fenékbélyeg található, valószínűleg egy kör alakú borda töredéke. Torja. 14. század. (12. kép 1)

78. *Bögre fenéke*. Falvastagsága 5 mm, fenékmérője 7,5 cm, gyorskorongon készült, jól égetett, színe szürke, soványító anyaga kavics. Szabálytalan fenékbélyeggel ellátott. Torja. 14. század eleje. (12. kép 2)

79. *Fazék fenéke*. Fenékmérője 10 cm, lassúkorongon készült, égetése egyenetlen, kívül szürke, belül vörös színű, soványító anyaga homok. Küllős fenékbélyeggel ellátott. Torja. (12. kép 3)

80. *Kulcs*. Egy darabból kovácsolták, a vaspálca két végének elkalapálásával alakították ki a fület és a tarajt. A fül fogaskerek alakú, a lemezbe díszítés céljából hét szabályosan elhelyezett lyukat vágtak. A szár tömör, a taraj nem túlságosan fejlett. Megmunkálása durva, a kopásnyomok a restaurálás következtében eltűntek. Torja. 13. század. (13. kép 1)

81. A tarajkiképzést leszámítva az előzővel tökéletesen egyező *kulcs*. Torja. (13. kép 2)

82. *Ívelt élű, deltoid nyílhegy*. Torja. 13. század. (13. kép 3)

83. *Rövid vágóélű, deltoid nyílhegy*. Torja. 13. század. (13. kép 4)

84. *Rövid vágóélű, rombusz alakú nyílhegy*. Torja. 13. század. (13. kép 5)

IRODALOM

ALEXANDRESCU, A. D.–CONSTANTINESCU, N.

1959 Săpăturile de salvare de pe dealul Șprengi. Les fouilles de sauvegarde de la colline de Șprengi. MCA VI, 667–678.

ANJ. OKL. IX.

1997 Anjou-kori Oklevéltár IX. Szerk. Géczi L. Szeged.

APOR P.

1903 Báró Apor Péter verses művei és levelei (1676–1752) I–II. Szerkesztette és az előszót írta: dr. Szádeczky Lajos. Budapest.

1912 Lusus Mundi. Az Apor és azzal vérrokon családok története és nemzedékrendje. Fordította: Szász Ferencz. Kolozsvár.

BALLÓ I.

1897 Altorjai báró Apor Péter élete és működése (1676–1752). Csik-Szereda.

BENKŐ E.

1989 Kelet-Erdély „korai” kővárai. Die „frühen” Steinburgen Ostsiebenbürgens. In: Castrum Bene 1989. Várak a 13. században. A magyar várépítés fénykora. Szerk. Horváth L. Gyöngyös, 68–85.

1991 Szent László-kori kővárak Erdélyben? Múemlékvédelem XXXV.4, 227–236.

1992 A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája. VAH V. Budapest.

1993 A székelyek és a Székelyföld régészeti kutatásának eredményei és feladatai. Ergebnisse und Aufgaben der archäologischen Forschungen über die Szekler und das Szeklerland. Aetas 3, 5–21.

1998 A székelyek betelepülése Erdélybe. In: Történelmünk a Duna-medencében. Kolozsvár–Temesvár, 50–75.

BENKŐ E.–DEMETER I.–SZÉKELY A.

1997 Középkori mezőváros a Székelyföldön. Erdélyi Tudományos Füzetek 223, Kolozsvár.

BLĂJAN, M.

1975 Descoperiri arheologice în hotarul comunelor Unguraș (jud. Cluj) și Mălin (jud. Bistr.–N.). Découvertes archéologiques sur le territoire des communes d'Unguraș (dép. de Cluj) et de Mălin (dép. de Bistr.–N.). *Apulum* XIII, 619–635.

BLĂJAN, M.–TOGAN, G.

1988–1991 Locuința medievală descoperită la Mediaș (jud. Sibiu). L'habitat du Moyen Age découvert a Mediaș (le département Sibiu). *Sargeția* XXI–XXIV, 689–705.

Cs. BOGÁTS D.

1929 Háromszéki helynevek. In: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Szerk. Csutak V. Sepsiszentgyörgy, 52–71.

BÓNA I.

1991 A székely-kérdés mai állása egy régész-történész szemszögéből. *Korunk* 12, 1529–1536.

BUSUIOC, E.

1975 Ceramica de uz comun nesmălțuită din Moldova. La céramique d'usage commun non émaillée de Moldavie. București.

COROI A.

2000 Altorja. A római katolikus egyházközség története. Csíkszereda.

CSEREI M.

1983 Erdély históriája [1661–1711]. Budapest.

FERENCZI I.

1991 Megjegyzések egy véleménynyilvánítással kapcsolatban, amely Kelet-Erdély kora középkori kővárainak kérdését taglalja. *Műemlékvédelem* XXXV.4, 220–226.

FERENCZI S.

1938 Az egykori Kászonszék régészete, a kászoni székelyek letelepedése és eredete. Kolozsvár.

1998 Bálványosvár és a bálványosvári ásatás. (Az 1942-es előadás és az 1942–43-as ásatási jelentések.) *Acta (Sepsiszentgyörgy) I*, 228–242.

GYÖRFFY GY.

1941 A székelyek eredete és településük története. In: Erdély és népei. Szerk. Mályusz E. Budapest. (Az 1941-es szöveg bővített változata a könyv reprint kiadásában: Budapest 1999, 37–86.)

1953 A székely társadalom. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk. Székely Gy. Budapest, 104–116.

1987 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II. Erdélyi Fehérvármegye. Budapest, 97–204.

1990 A csatlakozott népek. In: Györffy Gy.: A magyarság keleti elemei. Budapest, 43–79. (A tanulmány először 1958-ban jelent meg: *Századok* 92 (1958), 44–76.)

HOLL I.

1963 Középkori cserépedények a budai várpalotából (XIII–XV. század). *Mittelalterliche Keramik aus dem Burgpalast von Buda (13.–15. Jahrhundert)*. *BudRég* XX, 335–382.

1966 Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda. *StudArch* IV. Budapest.

1973 Sopron középkori városfalai IV. Les murs médiévaux de l'enceinte de Sopron IV. *ArchÉrt* 100, 180–206.

HOREDT, K.

1956 Așezarea de la Sf. Gheorghe-Bedeháza. *MCA* II, 7–39.

KISS G.

1987 Erdélyi várak, várkastélyok. Budapest.

KNIEZSA I.

1938 Magyarország népei a XI.-ik században. In: Szent István Emlékkönyv II. Szerk. Serédi J. Budapest, 365–472.

1941 Erdély a honfoglalás korában és a magyarság megtelepedése. In: Erdély és népei. Szerk. Mályusz E. Budapest. (Az 1941-es szöveg változatlan újraközlése a könyv reprint kiadásában: Budapest 1999, 21–35.)

1943 Keletmagyarország helynevei. In: Magyarok és románok. Szerk. Deér J.–Gáldi L. Budapest, 111–313.

1948 Szláv eredetű víznevek a Székelyföldön. *MNy* XLIV. március, 1–11.

KÓVÁRI L.

1854 Erdély nevezetesebb családai. Kolozsvár.

MELICH J.

1925 A honfoglaláskori Magyarország. In: A magyar nyelvtudomány kézikönyve. Szerk. Melich J.–Gombocz Z.–Németh Gy. Budapest.

MON. VAT.

1887 Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia. Series I. Tomus I. Pápai tizedjegyzők számadásai 1281–1375. Budapest.

- NÄGLER, TH.
1967 Die mittelalterliche Burg Tilișca nach ihrer archäologischen Erforschung. *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* 10.1, 77–85.
1969 Cercetările din cetatea de la Breaza (Făgăraș). *Studii și comunicări (Sibiu)* 14, 89–121.
- ORBÁN B.
1869 A Székelyföld leírása III. Háromszék. Pest.
- PÁLMAJ J.
1901 Háromszék vármegye nemes családjai I–II. Sepsiszent-György. (Reprint kiadás: Sepsiszentgyörgy 2000.)
- PARÁDI N.
1973 Az Esztergom-Széchenyi téri ásatás. *Ausgrabungen in Esztergom, Széchenyi-Platz. ArchÉrt* 100, 232–247.
- PASCU, ȘT.–RUSU, M.–IAMBOR, P.–EDROIU, N.–GYULAI, P.–WOLLMANN, V.–MATEI, ȘT.
1968 Cetatea Dăbica. Die Burg bei Dăbica. *ActaMusNap* V, 154–202.
- POPA, R.–BALTAG, GH.
1980 Documente de cultură materială orășenească în Transilvania din a doua jumătate a secolului al XIII.-lea. *Archäologische Zeugnisse städtischer Zivilisation aus der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts in Transsilvanien. SCIVA* 31.1, 33–52.
- POPA, R.–ZDROBA, M.
1966 Șantierul arheologic Cuhea. Un centru voiedodal din veacul al XIV-lea. *Archäologische Grabungsstelle Cuhea. Ein woiwodales Zentrum aus dem 14. Jahrhundert. Baia Mare.*
- RÁCZ T. Á.
2003 Háromszék első magyar telepesei és a határvédelem. The earliest Hungarian Settlers of Háromszék and the Frontier Defence. *Erdélyi Múzeum* LXV.1–2, 1–15.
- SZ. O.
1872–34 Szabó Károly–Szádeczky Lajos–Barabás Samu: Székely Oklevéltár I–VIII. Budapest.
- SZABÓ I.
1966 A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század). Budapest.
1969 A középkori magyar falu. Budapest.
- SZÁDECZKY K. L.
1905 Csíki Székely Krónika. Budapest.
- SZEGEDI, I.
1744 *Decreta et vitae regum Ungariae, qui Transylvaniam possederunt. Pars secunda. Claudiopoli.*
- SZÉKELY Z.
1974–1975 Délkelet-Erdély a VI–XIII. században. *Aluta* 63–69.
1976–1977 Contribuții la problema fortificațiilor și formelor de locuire din sud-estul Transilvaniei. Adatok Délkelet-Erdély erődítményeinek és lakóház-típusainak kérdéséhez. *Aluta* 52–109.
1988 Pecenegii în Sud-Estul Transilvaniei. *Aluta* 197–210.
1996 Árpád-kori rovájszelek a Székelyföldről. *Acta (Sepsiszentgyörgy)*, 171–174.
- SZŐCS, P. L.
2000 Probleme privind datarea și cronologia ceramicii din secolele XVI–XVII din Transilvania. Dating and Chronology Problems Concerning the 16th and 17th Centuries Pottery from Transylvania. *Arheologia Medievală* III, 5–10.
- TEMESVÁRY F.
1960 Kulcstípusok és zármechanizmusok fejlődése a XII–XV. századig. *Entwicklung der Schlüsseltypen und Schlossmechanismen vom XII–XV. Jahrhundert. FolArch* XII, 191–212.

MITTELALTERLICHE FUNDE IN BÁLVÁNYOSVÁR (BĂILE BALVANYOS) UND IN TORJA (TURIA, RUMÄNIEN)

TIBOR ÁKOS RÁCZ

In Bálványosvár in den Drei Stühlen hat Sándor Ferenczi 1942–43 Ausgrabungen vorgenommen, kurz bevor er im Zweiten Weltkrieg umkam; infolgedessen wurde das Fundmaterial nicht veröffentlicht. Die Aufarbeitung des seit Jahrzehnten ruhenden Materials wurde eine immer drängendere und wichtigere Aufgabe, weil sich mit der materiellen Kultur des 13.–14. Jahrhunderts im Südostteil von Siebenbürgen wenige Publikationen beschäftigen.

Bálványosvár lag in einer Enklave des mittelalterlichen Kom. Fehér auf einem Adelsbesitz. Die Burg hatte eine große Ausdehnung und ihre Bauten sind relativ gut erhalten. Des Weiteren taucht es – da es nicht zum Szeklerland gehörte, nur in Nebenbemerkungen – auch in schriftlichen Quellen auf. In der vorliegenden Studie wird versucht, aufgrund des Keramikmaterials und der Bezeugungen schriftlicher Quellen den Bau und die Benutzung der Burg zu datieren. Unerlässlich schien zu sein, die Urkunden des 14. Jahrhunderts zu analysieren, in denen sich wichtige Angaben über die Besitzer der Burg und der Torjaer Enklave finden. Es wurde des Weiteren versucht, bei der Aufarbeitung des Materials aus den knappen Grabungsberichten die Ausgrabung der Jahre 1942–43 zu rekonstruieren.

Die Grabungsdokumentation ist nicht erhalten, so dass sich das Maß der Ausgrabungen nicht genau feststellen lässt. Wir wissen nicht, aus welchen Objekten und welcher Schicht die einzelnen Gefäßbruchstücke stammen. Es gibt keine Münzfunde, keine „Superposition“ noch einen geschlossenen Fundkomplex. Ungeachtet dessen gilt die große Menge an Keramikmaterial als hervorragendes Muster, das auch die Möglichkeit bietet, allgemeingültige Folgerungen zu ziehen.

Das Fundmaterial ist überraschend einheitlich und bestätigt eine ständige Belegung der Burg von der Mitte des 13. bis zum Anfang des 15. Jahrhunderts. Neben Töpfen konnten auch Napf- und Kannenbruchstücke

identifiziert werden. Becher, Flaschen oder Deckel sind in dem Material nicht vorhanden. In der Burg gab es keine einzige Ofenkachel bzw. kein Keramikbruchstück ausländischer Provenienz.

Das Keramikmaterial setzt mit in der Mitte des 13. Jahrhunderts handgeformten Töpfen mit auskragendem und fallweise abgeschnittenem Rand und Ritzverzierung ein. Am Anfang des 14. Jahrhunderts werden mit der Einführung der schnelldrehenden Scheibe die Töpfe formal einheitlicher, die Ränder profiliert, und die Verzierung verschwindet. Der charakteristischste Typ ist der sog. Kragenrand. Ebenfalls im 14. Jahrhundert kommen die qualitativ vorzüglichen roten, plastisch verzierten Kannen auf. Die qualitativvolle Tischkeramik kommt wahrscheinlich aus Sachsen. Das mengenmäßige Anwachsen der Funde am Ende des 13. und im 14. Jahrhundert deutet die Glanzzeit der Burg an, dagegen ist die Zahl der Funde aus dem 15. Jahrhundert bereits sehr gering.

Nach dem 14. Jahrhundert wurde die Burg kaum noch umgebaut und modernisiert: Es gibt weder gotische Elemente noch die vom Aufkommen der Feuerwaffen bedingten Verteidigungseinrichtungen. Die Besitzer haben die Festung nach dem 14. Jahrhundert wahrscheinlich selten besucht, doch ist auch später mit fortwährender Anwesenheit einer kleineren Burgwache zu rechnen.

Relativ früh, schon bei Péter Apor im 14. Jahrhundert, erscheint die ätiologische Tradition über die Familie Apor und Bálványosvár, wonach die Burg von Opour noch zu Zeiten König Stephans gegründet worden sei, um den götzenganbetenden Szeklern Zuflucht zu bieten. Die Untersuchung der damaligen Angaben zeigt eindeutig, dass Péter Apor mit der erfundenen Geschichte nur die alte Herkunft seiner Familie und ihr Recht auf die Burg zu beweisen versucht hatte.

